

krvju. « Ova mi se priča od svih koje se pričaju o Kirovoj smrti čini najuvjerljivijom.

215. Masagećani nose odjeću sličnu skitrskoj i tako provode i život, a bore se na konjima i kao pješaci (naime, bore se na oba načina), i kao strijelci i kao kopljanici, te obično nose drojsjcklu sjekiru. U potrebljavaju zlato i mjed za sve stvari: što se tiče vršaka kopalja i strijelca te sjekira, sve je to od mjedi, a ukrasi za glavu, pojasevi i remenovi oko pleća svi su urešeni zlatom. Jednako tako na grudi konja navlače mjedene oklope, a uzde, žvale i oglavi su od zlata. Uopće ne upotrebljavaju željezo niti srebro: i nemaju ih u svojoj zemlji, a zlata i bronce imaju u izobilju.

216. Običaji su im ovakvi: iako svatko ima svoju ženu, ipak ih sve smatraju zajedničkim. Grci tvrde da je to običaj Skita, ali tako postupaju Masagećani a ne Skiti: ako masagećanski muškarac poželi neku ženu, objesi ispred njezinih kola svoj tobolac i bez ikakve nelagode vodi s njom ljubav. Kod njih ne postoji neka određena dohna granica: kad netko postane uistinu star, okupe se svi njegovi rođaci i žrtvuju ga zajedno sa svom njegovom stokom, pa se goste tim mesom, pošto su ga skuhali. To smatraju najvećim blaženstvom. No onoga tko umre od bolesti ne jedu nego ga sahranjuju u zemlju i misle da je to nesreća jer ga nisu uspjeli žrtvovati. Ne siju ništa, nego žive od domaćih životinja i riba: a njih ima bezbroj u rijeci Araksu. Piju mlijeko. Od bogova štiju jedino Sunce, kojemu žrtvuju konje. Smisao te žrtve je ovakav: najbrižem od svih bogova daruje se najbriže od svih smrtnih bića.

DRUGA KNJIGA POVIJESTI

1. Pošto je Kir umro, kraljevsku je vlast naslijedio Kambiz, koji je bio sin Kira i Kasandane kćeri Farnaspove, a budući da je ona bila umrla mlada, sam ju je Kir u velikoj boli oplakao i svim je svojim podanicima zapovijedio da je oplakuju. Kako je Kambiz bio sin ove žene i Kira, smatrao je Jonjane i Eoljane robovima naslijeđenima od oca, pa kad je odlučio voditi vojsku na Egipat,¹ zajedno s ostalima kojima je vladao poveo je sa sobom i one Grke kojima je bio gospodar.

2. Egipćani su, prije nego što im je zavladao Psameth, smatrali da su najstariji od svih ljudi.² No otkako je Psameth, kad je stupio na prijestolje, zaželio saznati koji su ljudi doista najstariji, otada smatraju da su Frigijci stariji od njih, a da su oni sami stariji od ostalih. Budući da Psameth nije mogao, iako je istraživao, iznaći nikakav drugi način da otkrije koji su ljudi najstariji, domislio se ovakvu načinu: dade dva tek rođena djeteta od ljudi iz puka pastiru da ih ohranjuje i odgaja uz svoje stado i zapovjedi mu da nitko pred djetecom ne smije govoriti niti jednu jedinu riječ, da ona sama leže u posebnoj kolibi i da im u određeno vrijeme dana dovodi koze pa da, kad se napiju njihova mlijeka, obavlja druge svoje poslove. Psameth je tako

¹ Kambizov pohod na Egipat započeo je oko 527. g. pr.n.e.

² U antici se općenito vjerovalo da su Egipćani najstariji narod.

radio i dawao takve naredbe jer je htio čuti koju će riječ djeca, kad prestanu tepati bez smisla, prvu izgovoriti. Tako se i dogodilo. Kad je prošlo razdoblje od dvije godine kroz koje je pastir tako postupao, jednom je otvorao vrata da uđe k djeci, a njih je dvoje polejelo prema njemu i raširenih je ručica vikalo: »Bekos!⁴. Pošto je prvi put to čuo, pastir se nije uznemiravao, ali pošto se, gotovo svaki put kad bi došao i brinuo se za djecu, ta riječ ponavljala, javi to gospodaru i, na njegovu zapovijed, dovede djecu pred njegove oči. A kad ih je i sam Psametih poslušao, počeo se raspitivati koji ljudi nešto nazivaju »bekos« i, raspitujući se, saznao je da tako Frigijci zovu kruh.⁵ Tako su Egipćani prihvatili i na osnovi tog događaja zaključili da su Frigijci stariji od njih. Da se to ovako dogodilo, slušao sam od Hefestovih⁶ svećenika u Memfis. A Grci pričaju, među drugima izmišljenim pričama, kako je Psametih dao odsjeći ženama jezik, a zatim je tim ženama predao djecu na odgajanje.

3. Ovo su mi pripovijedali o odgajanju te djece, ali kad sam se došao razgovarati u Memfis s Hefestovim svećenicima, čuo sam i druge priče, pa sam radi toga svratio i u Tebu i u Heliopol, jer sam htio saznati da li se njihove priče slažu s onima iz Memfisa: naime, za stanovnike Heliopola se kaže da su najučteniji među Egipćanima. Nemam namjeru raspredati pripovijetke o bogovima što sam ih čuo, pa ću navesti jedino njihova imena, jer smatram da svi ljudi o njima znaju isto što i ja; budem li što o tome spomenuo, spominjat ću zato što će me pripovijedanje na to potaknuti.

4. A što se tiče ljudskih stvarit, kazivali su mi — a u tome se s njima svi slažu — da su Egipćani prvi od svih ljudi otkrili

godinu, podijelivši njezino trajanje na dvanaest dijelova. Rekli su da su to otkrili na osnovi zvijezda. Čini mi se da su u tome postupali mudrije od Grka, utoliko što Grci nakon svake treće godine umecu dodatni mjesec zbog godišnjih doba, a Egipćani, budući da su uveli dvanaest mjeseci od trideset dana, nakon svake godine tome broju još pridodaju pet dana, pa im kružno kretanje godišnjih doba u svojem oblasku uvijek jednako završava. Govorili su i da su Egipćani prvi uveli običaj spominjanja dvanaest bogova, te da su to Grci od njih preuzeli, zatim da su prvi bogovima podizali žrvenike, kipove i hramove i urezali likove životinja⁵ u kamenu. Za većinu od tih tvrdnji i činjenica su mi dokazivali da se upravo tako bilo dogodilo, a rekli su i da je prvi čovjek koji je zavladao Egiptom bio Min.⁶ U njegovo je doba čitav Egipat, osim kraja oko Tebe, bio močvara, te nije uopće ni postojao onaj njegov dio koji je sjeverno od krajevca ispod jezera Meris, dok sada plovidba rijekom od mora do jezera traje sedam dana.

5. Mislim da je to što su mi pričali o zemlji istinito. Javno je, naime, i onome tko nije imao prilike to čuti nego samo vidjeti, ali posjeduje zdrav razum, da je Egipat sve donde dokle Grci dolaze svojim brodovljem za Egipćane moru ota zemlja i dar rijeke, te da su i krajevi iznad toga jezera što se protežu još tri dana plovidbe, iako o njima ništa slično nisu govorili, isto takva zemlja. Priroda je egipatske zemlje ovakva: ako joj se približavaš s mora i još si dan puta udaljen od kopna, pa ako spustiš u more olovni uteg, podići ćeš mulj i to s dubine od jedanaest hvata.⁷ To je dokaz da rijeka sve dotle nanosi zemlju.

³ Napisati, čini se, potvrđuju da je *bekos* uistinu frigijska riječ.

⁴ Riječ je zapravo o egipatskom bogu Ithau i njegovu hramu u Memfis.

⁵ To su likovi životinja koje su hile posvećene pojednim bogovima.

⁶ Riječ je o faraonu Mentesu (egipatski: Min), osnivaču prve dinastije Tinita.

⁷ Hrvat sadržava 6 stopa i iznosi 1,78 m, pa 11 hvata = 19,58 m.

6. Nadalje, uz obalu mora sam Egipar ima šezdeset shena u dužinu, ako ustrvrdimo da se Egipat proteže od Plintinskog zaljeva sve do Serbonidskog jezera, uz koje leže Kasijska brda: odavde, dakle, ima šezdeset shena. Oni ljudi koji raspoložu s malo zemlje mjere svoj kraj u hvatima, oni koji je imaju malo više — u stadijima, koji je imaju mnogo — u parasangama, a koji njome i odviše obiluju — u shenima. Parasanga vrijedi trideset stadija, a svaki shen, što je egipatska mjera, šezdeset stadija. Tako bi Egipar uz obalu mora imao tri tisuće šest stotina stadija.⁸

7. Odavde pa do Heliopola u unutrašnjosti Egipat je širok, sav ravan, bogat vodom i blatom. Put od mora prema gore do Heliopola svojom je dužinom vrlo sličan putu koji iz Atene vodi od žrtvenika dvanaest bogova do Pise i hrama Zeusa Olimpijskog. Ako bi netko izračunavao oba puta, otkrio bi posve malu razliku, jer im je dužina nejednaka za jedva petnaest stadija: naime, putu od Atene do Pise nedostaje petnaest stadija da bi mu dužina bila tisuću petsto stadija, a put od mora do Heliopola točno je toliko dugačak.

8. Od Heliopola nadalje⁹ Egipat je uzak. Naime, tu se s jedne strane protežu Arabijske planine koje se pružaju od sjevera prema jugu i jugozapadu i sežu dolje sve do mora koje se naziva Crvenim, a u njima su kamenolomi iz kojih je dobiveno kamenje za gradnju piramida u Memfisu. Upravo na tom mjestu planine završavaju i skreću smjerom koji sam naveo; ondje gdje su najšire, kako sam čuo, dva mjeseca traje put od

istoka prema zapadu, a na njihovu istočnom rubu rastu biljke iz kojih se dobiva tamjan. Ove su planine takve, a prema Libiji uzdiže se druga egipatska planina, sva kamenita, na kojoj se nalaze piramide, a ona je prekrivena pijeskom i proteže se jednako kao i Arabijske u smjeru prema jugu. Stoga, od Heliopola dalje nema više mnogo prostranstava koja bi pripadala Egiptu, već je u dužinu od četrnaest dana plovidbe uzvodno Egipat uzak. Između navedenih planina zemlja je ravničarska, a ondje gdje je najuža činilo mi se da nema više od dvije stotine stadija¹⁰ od Arabijskih planina do onih koje se zovu Libijskima. Ali nakon tog mjesta dalje Egipat se ponovo širi.

9. Takva je priroda ove zemlje, a od Heliopola do Tebe plovidba uzvodno traje devet dana, te put iznosi četiri tisuće osam stotina i šezdeset stadija, što je osamdeset i jedan shen. Ako računamo skupa sve stadije za Egipat, uz obalu ih ima, kako sam već prije objasnio, tri tisuće i šest stotina, a sada ću reći koliko ima stadija od obale prema unutrašnjosti do Tebe: naime, ima ih šest tisuća sto i dvadeset. A od Tebe do grada po imenu Elefantina ima tisuću i osam stotina stadija.¹¹

10. Većina ove zemlje o kojoj govorim, kako su mi pričali svećenici, a i kako se meni samom činilo, oretu je za Egipćane moru. Između navedenih planina koje leže iznad grada Memfisa mislim da je morao biti nekoć morski zaljev, jednako kao u krajevima oko Iljija, oko Teuranije, oko Efeza i u dolini Meandra, ako je dopušteno ove male ravnice usporediti s velikima. Naime, nijedna od rijeka koje su naplavile zemlju u one ravnice nije dostojna da se veličinom usporedi ni s jednim

⁸ Obični stadij sadržava 100 hvani (= 178 m), a nešto dužji olimpijski stadij odgovara 196 metara. Prema tome parasanga (što je perzijska mjera) odgovara otprilike dužini od 5,5 km, a shen od 11 km, pa ukupna duljina egipatske obale, prema Herodotovoj računici, iznosi 660 km.

⁹ Tj. Gornji Egipat, južno od Heliopola.

¹⁰ Tj. nešto manje od 40 km.

¹¹ U odnosu prema stvarnim udaljenostima u Egiptu Herodotova je računica neprecizna ali ne i posve netočna. Ipak, potkrpala mu se i jedna greška u računu: ako od mora do Heliopola ima 1500 stadija (v. II, 7), a od Heliopola do Tebe 4860, ukupna je udaljenost od mora do Tebe 6360 a ne 6120 stadija.

od ušća Nila, a tih ušća ima pet. No postoje i druge rijeke, premda po veličini ne takve kao što je Nil, koje su se iskazale moćnim djelovanjem: među ostalima čija imena mogu navesti nije najpoznatiji Aheloi koji teče kroz Akarnaniju i utječe u more, gdje je već polovicu Ehinadskih otoka pretvorio u kopno.

11. U Arabiji, nedaleko od Egipta, nalazi se morski zaljev koji prodire iz mora što se zove Crveno, a tako je dugačak i uzak kako ću upravo opisati: onaj tko bi krenuo da ga preplovi ladom na vesla po dužini od njegova unutrašnjeg kuta sve do otvorena mora na plovidbu bi potrošio četrdeset dana, a po širini, i to ondje gdje je zaljev najširi, samo pola dana. Preko cijelog dana u njemu nastaju plima i oseka. Smatram da je i Egipat nekad bio drugi takav zaljev, no taj je od mora na sjeveru zadirao prema Etiopiji, dok se Arabijski, o kojem još namjeravam govoriti, pruža od juga prema Siriji, tako da su se zamalo doticali svojim unutrašnjim kutovima, jer su se mimošli za neznatan komadić zemlje. Bude li Nil htio okrenuti svoje korito prema ovom Arabijskom zaljevu, što ga sprečava da ga svojim tokom napravi u roku od dvadeset tisuća godina? Očekivao bih čak da ga napravi u roku od deset tisuća godina. Kako ne bi u vremenu koje je proteklo prije mojeg rođenja tolika i tako djelovorna rijeka mogla naplaviti još i mnogo veći zaljev od ovoga?

12. Ono što su mi rekli o Egiptu, kao i onima koji su mi to govorili, vjerujem i sam smatram da je to doista tako, jer sam vidio kako se Egipat proteže ispred čvrste zemlje, kako se školjke nalaze u brdima i kako se sol pojavljuje u obliku cvjetova¹² tako da izgriza i piramide, te kako u Egiptu jedino

na brdima iznad Memfisa ima pijeska, a Egipat nije po svojem tlu nalik niti susjednoj Arabiji niti Libiji, pa ni Siriji (naime, obalno područje Arabije naseljavaju Sirijci), već mu je tlo crno i ispućano, tako da se sastoji od blata i mulja što ih je nanijela rijeka iz Etiopije. U Libiji je, znamo, zemlja više crvena i pjeskovitija, a u Arabiji i Siriji sadržava više gline i krševitija je.

13. Što se tiče te zemlje, svećenici su mi iznosili i ovaj značajan dokaz da je u vrijeme kralja Merisa rijeka, kad bi narasla bar osam lakata, plavila Egipat niže od Memfisa. Još nije bilo prošlo ni devetsto godina od Merisove smrti kad sam o tome slušao od svećenika. A sada, ako rijeka ne poraste najmanje šesnaest ili petnaest lakata, ne preplavljuje zemlju.¹³ Mislim da će se Egipćanima koji žive niže od jezera Meris, između ostalih područja i u kraju zvanom Delta, bude li se čamošnije tlo na taj način dizalo u visinu i jednako pružalo u širinu i ne bude li ga stoga Nil natapao, dogoditi u budućnosti upravo ono što su sami kazali da će se dogoditi Grcima. Naime, kad su saznali da se cijela grčka zemlja natapa kišom a ne navodnjava rijekama poput njihove, kazali su da će Grci jednom, iznevjereni u svojim velikim očekivanjima, doživjeti groznu glad. Tim su riječima željeli kazati da će Grke, ako im bog ne bude htio dati kišu nego se bude služio sušom, zahvatiti nestašica hrane, jer nemaju nikakve druge pomoći u vodi osim one koju im pruža sam Zeus.

14. Egipćani su imali pravo u tome što su kazali za Grke. No, hajde da ja sad kažem Egipćanima kako s njima samim stvaraju stoji. Ako njima, kao što sam već rekao, zemlja niže od Memfisa (a upravo se ona povećava) nastavi rasti u visinu kao što je dosad

¹² Riječ je o kristaliziranoj soli na mjestima gdje je nekada bio more.

¹³ Prema suvremenim istraživanjima Herodotov je podatak pogrešan, jer se dolina Nila ne uzdiže više od 120 cm u 1000 godina, a 7 lakata, za koliko se po Herodotu tlo povisilo, iznosi više od 3 metra.

rasla, zar neće Egipćani koji tamo stanuju gladovati ne bude li im zemlja kislula a rijeka imala snage da natapa oranice? Naime, sada oni ubiru plodove tla s najmanje muke od svih drugih ljudi, pa i ostalih Egipćana, jer niti se muče da plugom zaoravaju brazde ili da okopavaju niti bilo što rađe od onoga čime se muče drugi ljudi oko usjeva, već, kad god rijeka samia od sebe naraste i natopi im oranice, a pošto ih natopi, povuče se u korito, tada svatko zasije vlastitu njivu i na nju pusti svinje, pa kad one ugaze sjeme, nakon toga samo čeka žetvu, i pošto uz pomoć svinja ovrši žito, odnosi ga kući.

15. Ako bismo se htjeli složiti s mišljenjem Jonjana o Egiptu — a oni tvrde da je jedino Delta Egipat, govoreći da mu uz morsku obalu pripada dio od takozvane Persejeve kule do Tarihije¹⁴ kod Pelusija, što je udaljenost od četrdeset shena,¹⁵ i kazujući da se od morske obale u unutrašnjost proteže do grada Kerkasora kod kojega se Nil račva i jednim rukavom teče prema Pelusiju a drugim prema Kanobu, te smatrajući da je preostali Egipat zapravo djelomično Libija a djelomično Arabija — ako bismo se složili s tim mišljenjem, dakle, prihvatili bismo i to da Egipćani nekad uopće nisu imali zemlje. Naime, Delta je, kako kažu i sami Egipćani, a i ja se s time slažem, najlieta zemlja i — reklo bi se — nedavno se pojavila. Ako im nije pripadala nikakva zemlja, zašto su se nepotrebno zamarali razmišljanjem o tome kako su oni najstariji od svih ljudi? Nisu se morali ni upuštati u pokus s djecom i time kojim će jezikom ona najprije progovoriti. Smatram da se Egipćani nisu pojavili tek zajedno s Deltom, kako je Jonjani zovu, već da postoje od uvijek otkad postoji ljudski rod, a kako se zemlja širila, mnogi su od njih

ostajali na prvobitnom tlu, a mnogi su se malo-pomalo preseljavali. Prema tome, u davini se Teba nazivala Egiptom, a opseg toga područja iznosi šest tisuća stro i dvadeset stadija.¹⁶

16. Ako u ovome, dakle, mi imamo pravo, Jonjani o Egiptu pogrešno razmišljaju; a ako je mišljenje Jonjana ispravno, onda mogu dokazati da ni Grci ni sami Jonjani ne znaju računati, jer tvrde da postoje tri dijela cijeloga svijeta, Evropa, Azija i Libija.¹⁷ Trebalo bi da pribroje i egipatsku Deltu kao četvrti dio, ako ona ne pripada ni Aziji ni Libiji, jer prema tom stajalištu ne razgraničava Nil Aziju od Libije. Nil se račva na vrhu te Delte, pa bi ona tako ostajala između Azije i Libije.

17. Dosta smo govorili o mišljenju Jonjana, dok mi sami o tome tvrdimo da je Egipat čitav onaj kraj u kojem žive Egipćani, kao što u Kilikiji žive Kilicani, a u Asiriji Asirci, a što se tiče granice između Azije i Libije, ne znamo ni za kakvu drugu, u pravom smislu te riječi, osim za mede Egipca: budemo li prihvatili stajalište uobičajeno kod Grka, morat ćemo smatrati da se čitav Egipat, počevši od slapova Katadupa i grada Elefantine, dijeli na dva dijela i da ima dva imena: jedan bi pripadao Libiji a drugi Aziji. Nil počinje kod slapova Katadupa i teče do mora tako da razdvaja Egipat po sredini. Do grada Kerkasora teče Nil jedinstvenim tokom, a od toga grada nadalje cijepa se na tri rukava. Jedan od njih, koji se zove Pelusisko ušće, skreće prema istoku, a drugome je tok u smjeru zapada: taj je nazvan Kanopskim ušćem. A rukav je Nila koji teče ravno ovakav: krećući odozgo stiže do vrha Delte, a zatim razdvaja Deltu po sredini i usječe u more, te sadržava ne baš najmanju niti najbeznačajniju količinu vode i zove se Sebenitsko ušće. Postoje

¹⁴ Suszara rbaei radi se vjerojatno o pogonu u kojem se priteđivala glavna hrana stanovnika Donjeg Egipta — slana suszara riba.

¹⁵ Tj. 440 km.

¹⁶ Tj. oko 1200 km.

¹⁷ To su tri poznata kontinenta tadašnjeg naseljenog svijeta, ekumene: Evropa, Azija i Afrika, koja se naziva Libija.

još dva ušća koja se izdvajaju iz Sebenitskog i vode do mora, a imena su im jednome Saisko a drugome Mendetsko. Bolbitinsko i Bukolsko ušće nisu prirodna nego iskopana ušća.

18. Moje mišljenje da je Egipat tolik kolikim ga ja, na osnovi promišljanja, prikazujem potvrđuje i Amonovo proročanstvo koje sam čuo pošto sam već bio stvorio svoje mišljenje o Egiptu. Naime, stanovnici gradova Mareje i Apisa na granicama Egiptu s Libijom, koji su sami za sebe mislili da su Libijci a ne Egipćani, teško su prihvaćali vjerske obrede i nisu se htjeli suzdržavati od krvavijeg mesa, pa su poslali Amonu izaslanike s porukom da oni nemaju ništa zajedničko s Egipćanima: stanuju izvan Delte i ni u čemu se s njima ne slažu, pa bi htjeli da im bude dopušteno kusati svaku vrstu hrane. No bog im nije dozvolio da to čine i rekao im je da je Egipat ono što Nil, kad poraste, preplavi, a da su Egipćani oni koji žive niže od grada Elefantine i piju iz te rijeke. Takav je bio odgovor prorocišta.

19. Kad god raste, Nil ne preplavljuje samo Deltu nego mjestimično i navedena područja Libije i Arabije, i to u dužinu od dva dana puta u jednom i u drugom smjeru, karkada još i više a karkada manje. O prirodi ove rijeke nisam uspio saznati ništa niti od svećenika niti bilo od koga drugoga. Volio bih da sam od njih saznao zašto Nil raste i nadolazi tokom sto dana započevši od ljetnog suncostaja,¹⁸ a kad dosegne tolik broj tih dana, zašto se povlači natrag, a snaga mu toka opada tako da cijelu zimu ima trajno nizak vodostaj sve do sljedećeg ljetnog suncostaja. O tome, dakle, ni od koga od Egipćana nisam mogao ništa saznati kad sam ih pitao odakle Nil ima tu sposobnost da se ponaša upravo suprotno svim drugim rijekama.

¹⁸ Tj. solsticija.

ma. Htio sam to znati, a pitao sam i zašto Nil, jedini od svih rijeka, ne nosi sa sobom svježe vjetrove.

20. No i neki od Grka koji su htjeli postati znameniti po svojoj mudrosti iznijeli su o ovoj vodi tri pogleda, od kojih dva ne smatram uopće vrijednima spomena, osim toliko da ih tek naznačim. Jedan od njih kaže da su godišnji vjetrovi uzrok porasta rijeke, jer sprečavaju Nil da istječe u more.¹⁹ Često se događa da godišnji vjetrovi i ne zapušu, a Nil se ponaša na isti način. Uz to, da su godišnji vjetrovi uzrok, moralo bi i druge rijeke koje teku protiv godišnjih vjetrova snalaziti isto što i Nil, i to utoliko više ukoliko su one manje, a snaga toka im je slabija. Ali ima mnogo takvih rijeka u Siriji, a mnogo i u Libiji, koje ne snalazi ništa slično onome što se događa Nilu.

21. Drugi se pogled još manje zasniiva na razumijevanju stvari od ovoga netom navedenoga i još je, da tako kažem, čudnovatiji, a kaže da Nil istječe iz Okeana, te da onuda sve ono proizlazi, dok Okean teče oko cijelog svijeta.²⁰

22. Treći je od tih pogleda daleko najvjerođostojniji, ali je ipak posve pogrešan. Naime, ne kaže baš ništa kad tvrdi da Nil teče zahvaljujući istopljeni snijegu,²¹ a on teče iz Libije posred zemlje Etiopljana i ulazi u Egipat. Kako bi mogao teći zahvaljujući snijegu kad dotječe iz najtoplijih krajeva u one koji su mnogo hladniji? Onome tko je sposoban razmišljati o tome uopće ne izgleda moguće da on teče zahvaljujući snijegu, a prvi

¹⁹ Tumačenje s kojim Herodot polemizira dao je filozof prirode Tal iz Milleta (*Pređakoharatori*, fr. A 16).

²⁰ Prema Diodoru sa Sicilije (*Knjžiznica*, 1,37) zastupnik ovog tumačenja bio je Helkaj iz Milleta, znameniti grčki geograf i logograf iz 6/5. st. pr.n.e.

²¹ Ovo je tumačenje filozofa Anakagore iz Klaromene, iz 5. st. pr.n.e. (*Pređakoharatori*, fr. A 91).

i najvažniji dokaz za to pružaju mu topli vjetrovi koji pušu iz onih krajeva; drugi je dokaz to što je ta zemlja trajno bez kiše i leda, dok je neizbježno, kad u nekom području padne snijeg, da u roku od pet dana padne i kiša, pa bi u tim krajevima, da ondje sniježi, i kišilo; treće, ljudi su tamo crni od žgege, a kopci i lastavice ostaju cijelu godinu i ne sele se, dok ždralovi, kad se pojavi zima u Skitiji, bježe i dolaze prezimiti u ovim krajevima. Da i najmanje sniježi u zemlji kroz koju teče ili u onoj u kojoj izvire Nil, ništa se od ovoga, kako je nužno zaključiti, ne bi događalo.

23. A taj koji je izrekao: ono o Okeanu prenio je svoju bajku u područje tame i nema za nju nikakva dokaza: ne znam ni za kakvu rijeku Okean i mislim da je Homer ili kakav još raniji pjesnik izmislio to ime i unio ga u pjesmu.²²

24. Ako treba da i sâm, pošto sam opovrgao izložena mišljenja, iznesem svoj stav prema ovom nejasnom pitanju, reći ću što mislim zašto Nil ljeti raste. U zimsko doba sjeverni vjetrovi oštaraju Sunce s njegove uobičajene putanje, i ono se povlači prema gornjem dijelu Libije. Da bi se dobilo najkraće objašnjenje, time je sve rečeno: naime, zemlja kojoj je ovaj bog najbliže i nad kojom se zadržava mora oskudijevati vodom, a tamošnji tokovi rijeka moraju presušivati.

25. A ako je potrebno šire objašnjenje, ono je ovakvo; dok Sunce prolazi gornjim dijelom Libije, događa se sljedeće: budući da je nebo iznad tih krajeva cijelo vrijeme vedro i budući da je do zagrijano jer nema hladnih vjetrova, dok prolazi, sa Suncem se događa ono što se obično zbiva ljeti kad prolazi sredinom nebeskog svoda. Naime, ono privlači vodu k sebi, a

²² Okean se doista spominje kod Homera kao rijeka koja opječe žrav svijet.

kad je privuče, potiskuje je u gornje predjele, a tamo je preuzimaju vjetrovi, rasprše je i pretvaraju u kišne oblake; treba očekivati da vjetrovi koji pušu iz tih krajeva, jugo i jugozapadnjak, nose daleko najviše kiše od svih vjetrova. Čini mi se da Sunce ne vraća uvijek Nilu svu vodu koju prikupi u toku godine nego nešto ostavlja za sebe. Kad se približava kraj zime, Sunce se vraća natrag na sredinu nebeskog svoda i odande podjednako privlači vodu iz svih rijeka. Dok im se voda obilno miješa s kišnicom, jer je zemlja natopljena kišom i prepuna rasjeklina, tokovi su im golemi, a kad ljeti kiše prestaju, i Sunce privlači vodu, oni su maleni. Jedino Nil, kojemu kiša ne daje vodu ali je Sunce privlači, u to vrijeme prema očekivanju reče manji nego što je on sam ljeti: tada se, naime, jednako privlači njegova voda kao i sve ostale, dok je zimi on sam na udaru Sunca. Stoga sam stvorio mišljenje da je Sunce svemu tome uzrok.²³

26. Ono je, po mojem mišljenju, uzrok i suhoći tamošnjeg zraka, jer žari onuda kuda prolazi: stoga u gornjem dijelu Libije vlada uvijek ljeto. Kad bi se promijenio položaj podneblja i nebeskog svoda tako da ondje gdje se sada nalaze bura i sjever bude položaj južnog vjerra i juga, a tu gdje je sada jugo da bude bura, — kad bi tako bilo, Sunce bi, potisnuto sa sredine svoda sjeverom i burom, došlo u gornje dijelove Evrope, kao što sada prolazi Libijom, i vjercijem da bi, prolazeći preko cijele Evrope, djelovalo na Istar onako kao što sada djeluje na Nil.

27. A što se tiče toga da odonud ne puše svjež vjentar, smatram da ne treba očekivati da ista puše iz toplih krajeva, a svjež vjentar obično dolazi iz kakva hladnog predjela.

²³ Dakako, stvarno je objašnjenje mnogo jednostavnije: u predjelu izvora Nila, koji Herodot nije mogao poznavati, sezona kiša traje od svihinja do rujna.

28. No to neka bude onako kako jest i kako je oduvijek bilo. Nitko niti od Egipćana niti od Libijaca niti od Grka koji su mi dolazili na razgovor nije izjavljivao da poznaje izvore Nila, osim pisara imovine Arcmina hrama²⁴ u gradu Saisu u Egiptu. Izgledalo mi je kao da se sa mnom šalji kad mi je pričao da ih uistinu poznaje. Kazivao je da postoje dva brda koja završavaju ostrim vrhovima i leže između gradova Sijene, Tebaide i Elefantine; a zovu se jedno Krofi a drugo Mofti.²⁵ Izvori Nila nemaju dna, a voda istječe na sredini između ovih brda, i to tako da jedna polovica teče prema Egiptu i sjeveru, a druga prema Etiopiji i jugu. A da izvori nemaju dna, provjerio je, kako mi je rekao, egipatski kraj Pсаметih. On je dao isplesti uže dužine mnogo tisuća hvati i spustio ga je dolje ali nije dosegao dno. Ako mi je pripovijedao istinu, taj je pisar ukazivao na to, koliko razumljivo, da ondje postoje neki snažni vrtlozi i povratne struje tako da bačen olovni ureg nije mogao doći dno jer se voda razbijala o planine.

29. Ni od koga drugoga nisam mogao ništa saznati, pa sam produžio svoje ispitivanje koliko je bilo moguće, sve dok nisam stigao u grad Elefantinu kao očevidac, a dalje od nje istraživao sam na osnovi onoga što sam čuo. Ako se krene dalje od grada Elefantine, predlo postaje strm: stoga ondje treba lađu privezati s obje strane i vući je poput goveda; ako se otkine s užeta, lađa otplovi nošena snagom riječnog toka. Takav je taj predio u dužini od četiri dana plovidbe, a Nil je ondje krivudav poput Meandra: potrebno je preploviti dvanaest shena²⁶ na takav

²⁴ Pisari u egipatskim hramovima pripadali su najvišem svećeničkom sloju i bili su osobito obrazovani.

²⁵ Budući da je Herodot bio posjetio i Elefantinu, kao što se vidi iz slijedećeg poglavlja, znao je da se ne radi o izvornu Nila već o mjestu na kojem on ulazi u područje Egipta.

²⁶ Dakle, oko 130 km.

način; zatim se stiže do gole ravnice u kojoj Nil teče oko otoka kojemu je ime Tahompsu. Iznad Elefantine već stanuju Etiopljani, kao i na polovici otoka, a na drugoj su polovici Egipćani. A blizu otoka veliko je jezero oko kojeg borave etiopski nomadi; kad se preplovi jezero, vraća se u tok Nila koji utječe u nj; a zatim se iskrca iz lade i puuje se kopnom uz rijeku kroz četrdeset dana: u Nilu se, naime, uzdižu oštri grebeni i brojne hridi i između njih je nemoguće ploviti. Pošto se prođe ovaj kraj u toku četrdeset dana, ukrca se u drugu lađu i plovi dvanaest dana, pa se stiže u velik grad po imenu Meroja. Kažu da je taj grad glavni grad ostalih Etiopljana. Njegovi stanovnici štiju od bogova jedino Zeusa i Dionisa i njih izuzetno časte, pa se rano uzdiže i Zeusovo proročište. Rat vode kad im god to ovaj bog naredi putem proročanstva, i to ondje gdje im on zapovijedi.

30. U jednakom vremenu u kojem se od Elefantine putovalo do glavnog grada Etiopljana stiže se i do prebijega. Ti se prebijci zovu Asmah, a ova riječ na grčkom jeziku znači »oni koji stroje kraju slijeva«. Ovih dvije stotine četrdeset tisuća egipatskih ratnika odmetnulo se i prešlo Etiopljanima iz slijedećeg razloga: u vrijeme vladara Pсаметha postavljena je jedna vojna posada protiv Etiopljana u gradu Elefantini, druga u pelusijskoj Dafni protiv Arabljana i Sirijaca, a treća protiv Libije u Mareji. Još u moje vrijeme na istim se mjestima kao i u Pсаметihovo doba nalaze posade Perzijanaca: naime, i u Elefantini i u Dafni straju drže Perzijanci. Premda su Egipćani tri godine držali stražu, nitko se nije otpuštao iz posade: pošto su se među sobom posavjetovali i donijeli zajedničku odluku, svi su se odmetnuli od Pсаметha i krenuli su u Etiopiju. Kad je Pсаметih to doznao, gonio ih je: pošto ih je stigao, preklinjao ih je mnogim riječima i odvraćao ih je od toga da napuste očinske bogove, djecu i ženc. Priča se da je jedan od njih pokazao svoj muški

ud i kazao da će ondje gdje takav ud postoji oni imati i djece i žena. Zatim stignu u Etiopiju i predaju se etiopskom kralju. A on im uzvrativ ovakvim darom: imao je neke protivnike među Etiopljanima, pa je dao zapovijed da ih protjeraju i da se nastanjuju na njihovoj zemlji. Kad su se naselili među Etiopljanima, sami su Etiopljani postali pitomiji jer su naučili egipatske običaje.

31. Nil je, dakle, osim svojeg toka u Egiptu, poznat u dužini još od četiri mjeseca puta morem i kopnom: toliko bi mjeseci ukupno, kako se može uočiti, trebalo onome tko bi putovao iz Elefantine do onih prebjezga; teče od zapada i sunčeva zalaska. O njegovu toku od toga mjesta nadalje nitko ne može ništa pouzdano reći, jer je taj predio zbog žege pust.

32. No ovo sam čuo od ljudi Kirenjana koji tvrde da su došli do Amonova proročišta i da su se porazgovarali s Ereathom, kraljem Amonijaca, te da je, između ostalog, razgovor skrenuo na Nil i na to kako nitko ne poznaje njegove izvore, pa im je Ereath kazao da su k njemu jednom došli ljudi Nasamonjani. To je libijski narod koji nastava Sirtu i malen dio sirtskog kraja prema istoku. Kad su Nasamonjani stigli i kad su ih pitali mogu li nešto više reći o libijskoj pustinji, odgovorili su da je kod njih bilo objesnih sinova pojedinih moćnika i da su oni, u muževnoj dobi, smislili razne neumjerene pohvate, a između ostalog su ždrijebnom odabrali petoricu među sobom za to da odu pogledati libijsku pustinju kako bi o njoj saznali nešto više od onoga što se već odavno zna. Naime, sjeverno područje Libije uz more, od Egipta do Soloentkog rta na kojem Libija završava, cijelom njegovom dužinom nastavaju Libijci i mnogi libijski narodi, osim onih mjesta koja su u posjedu Grka i Feničana; no dalje od mora i od ljudi koji se drže mora Libija je puna divljih zvijeri; iznad ovog područja bogatog zvijerima, sam je pijesak, strasna suša i potpuna pustoš. Oni, dakle, mladići koji

su slali njihovi vršnjaci, dobro opremljeni vodom i hranom, prolazili su najprije kroz naseljena područja, a kad su ih prošli, stigli su u predio pun divljih zvijeri, te su nakon njega prolazili pustinjom, dok ih je put vodio prema zapadu; pošto su prošli golemo pješćano područje u toku mnogih dana, vidjeli su nekakvo drveće koje je raslo u ravnici i približili su se da bi brali plodove što ih je drveće radalo, ali dok su ih brali, prišli su im maleni muškarci, manji od naših niskih muškaraca, uhvatili su ih i odveli sa sobom; Nasamonjani nisu poznavali njihov jezik niti su oni koji su ih vodili razumjeli nasamonjanski. Vodili su ih kroz velike močvare i, pošto su izašli iz njih, stigli su u grad u kojem su svi bili visinom posve nalik njihovim vodičima, a koža im je bila crna.²⁷ Uz grad teče golemo riječka, i to od zapada prema izlasku sunca, a u njoj su se pojavjivali krokodili.

33. Do ovdje su mi ispričali kazivanje Ereatha Amonijca, a uz to je rekao i da su se Nasamonjani — kako su me Kirenjani obavijestili — vratili kući, te da su svi oni ljudi do kojih su bili doprli bili vračevi. Što se tiče one rijeke koja je tekla mimo, i Ereath je zaključivao da je to bio Nil, a to se čini razumnim. Naime, Nil dotječe iz Libije koju dijeli po sredini: kako ja zaključujem na osnovi poznatoga i izvodim zaključke o nepoznatom, on izvire iz iste udaljenosti kao i Istar. Riječka Istar ima izvor u zemlji Kelta i kod grada Pirene²⁸ i teče tako da razdvaja Evropu po sredini. Kelti žive s onu stranu Heraklovih stupova, a graniče s Kinešanima koji od svih stanovnika Evrope stanuju u najzapadnijim područjima. Protječući cijelom Evropom, Istar utječe u Crno more, ondje gdje Istiju nastavaju iseljenici iz Milceta.

²⁷ Po mišljenju nekih komentatora možda je riječ o krajevima u gornjem toku Nigera.

²⁸ Vjerojatno se radi o Pirinejima, pa Herodot pogrešno ovdje smješta grad Kelta i izvor Dunava (Istar), o kojem u njegovu vrijeme postoji tek nejasna predodžba.

pogledati jer vjeruju da u njegovim ljuskama postoji nešto nečisto. Pojedini bogovi nemaju samo jednog svećenika nego više njih, a jedan je od njih vrhovni svećenik: a kad netko od njih umre, službu preuzima njegov sin.

38. Za bikove smatraju da pripadaju Epaflu³¹ i zbog toga ih pregledavaju ovako: ako opaze jednu jedinu crnu dlaku, za takva se bika smatra da nije čist. To istražuje jedan od svećenika, izabran upravo za to, a životinja najprije stoji, zatim leži nauznak, te joj se napokon izvlači i jezik da se vidi nema li na njemu izvjesnih znakova o kojima ću govoriti na drugome mjestu. Pomno pregledava i to da li su dlake na repu prirodno izrasle. Ako je s obzirom na sve ovo čist, označava ga papirusom koji se obmata oko rogova i nakon toga premazuje zemljom u koju se udara pečat, te napokon otisne svoj pečtnjak; tada bika odvođe. Onome tko bi žrtvovao neoznačena bika prijeti smrtna kazna.

39. Tako se pregledava životinja, a njezino se žrtvovanje obavlja ovako: pošto odvedu označenu životinju do žrtvenika na kojem se obavlja žrtva, pale vatru, a zatim, kad poškrope žrtvenu životinju posebnim vinom i kad zazovu boga, počinjju klari, a nakon klanja odsijeku glavu bika. Tijelo životinje odueru, a glavu, pošto su je mnogo puta prokleli, odnose i, ako postoji tržnica i na njoj Grci trgovci iz tudine, nose je na tu tržnicu i prodaju je, a ako nema Grka, bacaju je u rijeku. A glave proklinju govoreći neka padne na tu glavu zlo, ako bi se kakvo moralo dogoditi ili onima koji prinose žrtvu ili cijelom Egiptu. Što se tiče glava žrtvenih životinja i škropljenja vinom, svi Egipćani imaju iste običaje, i to podjednako kod svih žrtava, te

zbog tog običaja nijedan Egipćanin neće kusati glavu nikogjeg živog bica.

40. Vadenje iznutrice i paljenje žrtvenih životinja različito je kod svakog žrtvovanja. Isprripovjedit ću kakvo je za onu boginju koja se smatra najvećom i kojoj priređuju najveće svečanosti.³² Kad odueru bika i kad se pomole, isprazne cijelu trbušnu šupljinu, ali ostave u tijelu unutrašnje organe³³ i salo, no odsijeku butine, krajeve bedrenih kosti, pleća i vrat. Pošto su to obavili, ostatak tijela bika ispunjavaju očišćenim kruhom, medom, grožđicama, smokvama, tamjanom, mirtom i drugim mionirisima, pa kad ga time ispunje, spaljuju ga pošto su izlili na nj velike količine ulja. Prije žrtvovanja poste, a dok žrtve gore, svi se od tuge udaraju u prsa; pošto se dovoljno izudaraju, priređuju sebi gozbu od onoga što je ostalo od žrtava.

41. Svi Egipćani prinose očišćene bikove i telad kao žrtve, ali ne smiju žrtvovati krave, jer su one posvećene Izidi. Naime, Izidim kip prikazuje boginju u ženskom liku s kravljim rogovima, onako kao što Grci slikaju Iju, a svi Egipćani bez razlike poštuju krave daleko najviše od sve stoke. Zbog toga ni Egipćanin ni Egipćanka ne bi poljubili Grka u usna niti bi upotrijebili nož, ražanj ili kotao nekog Grka, a ne bi okusili ni meso očišćena bika ako je ono rasijječeno grčkim nožem. Goveda koja uginu sahranjuju ovako: krave bacaju u rijeku, a bikove zakapa svatko u svojem predgrađu, dok jedan ili oba roga vire iz zemlje kao oznake; kad meso istrune i kad prođe određeno vrijeme, u svaki grad striže čamac s otoka po imenu Prosopitida. Taj se otok nalazi na Delti, a opseg mu je devet shena.³⁴ Na tom otoku

³¹ Kako je Epafl grčki naziv za egipatsko božanstvo—bika Apisa, riječ je o svetim bikovima.

³² Najveća je egipatska boginja Izida.

³³ Prije svega srce, pluća i jetra.

³⁴ Dakle oko 100 km.

Prosopitidi među ostralim mnogim gradovima nalazi se i onaj iz kojeg dolaze čamci da pokupe kosti goveda, a taj se grad zove Atarbehija, i u njemu je podignut sveti hram Afroditē.³⁵ Iz ovog grada mnogi ljudi puruju okolo po raznim gradovima, pa iskopaju kosti, odvoze ih i pokapaju sve na jednom mjestu. Jednako kao i goveda pokapaju i druge uginule domaće životinje. Naime, i za njih vrijede isti običaji: ni njih ne ubijaju.

42. Svi oni koji su smješteni u svetištu Zeusa Tebanskog³⁶ ili pripadaju tebanskom okrugu suzdžavaju se od ovčjeg mesa, a žrtvuju koze. Ne poštuju, naime, svi Egipćani podjednako sve tamošnje bogove, uz izuzetak Izide i Ozirisa, za kojega kažu da je Dionis; njih štiju svi bez razlike. Oni koji pripadaju svetištu u Mendetu ili mendetskom okrugu suzdžavaju se od kozjeg mesa, a žrtvuju ovce. Tebanci i oni koji se na njihov poticaj suzdžavaju od ovčjeg mesa kažu da je taj običaj uveden iz silijedecjeg razloga: Heraklo je silno zaželo da vidi Zeusa, no Zeus nije imao volje da ga Heraklo vidi, i napokon, budući da ga je Heraklo neprestano moljakao, Zeus je došlo na ovakvu zamisao: oderao je ovna i navukao je odsječen uvmjušku glavu, te se ogrnuo runom i tako mu se pokazao. Zato Egipćani prikazuju Zeusov lik s licem ovna, a od njih su to preuzeli Amonijci koji su egipatski i etiopski naseljenici, a govore jezikom koji je mješavina jednog i drugog. Mislim da su potome Amonijci dobili i ime, jer Egipćani Zeusa zovu Amon. Tebanci ne žrtvuju ovnove već su oni zbog toga za njih sveti. Jednog dana u godini, na svečanostima u čast Zeusovu, zakolju jednog jedinog ovna i oderu ga, pa isto onako odlijevaju Zeusov kip i zatim mu prinosе drugi, Heraklov kip.³⁷ Pošto to obave,

udaraju se svi koji sudjeluju u svečanosti u prisu od tuge za ovnom, a zatim ga pokapaju u posvećenom lijesu.

43. O tom Heraklu sam čuo i ovu priču: da pripada među dvanaest bogova. O drugom Heraklu, koji je poznat Grcima, nigdje u Egiptu nisam uspio ništa čuti. Da nisu Egipćani preuzeli Heraklovo ime od Grka već prije Grci od Egipćana, i to oni Grci koji su Amfitionovu sinu dali ime Heraklo — za to da je to upravo tako imam mnoge dokaze, a među njima i taj da su oba roditelja toga Herakla, Amfition i Alkmena, bila od davnina porijeklom iz Egipta, a i taj da Egipćani tvrde da ne znaju niti za Posejdonovo ime niti za imena Dioskura, niti su oni uvršteni među ostale bogove. Da su preuzeli ime nekog božanstva od Grka, zacijelo bi među prvima morali baš ove spominjati, jer su već tada bili moreplovci, a i neki su od Grka bili mornari, kako pretpostavljam i kakvo je moje uvjerenje. Stoga bi Egipćani prije znali za imena ovih bogova nego za Heraklovo. No za Egipćane je Heraklo drevan bog: kako sami kažu, sedamnaest tisuća godina prije vladavine Amasisa osam je bogova postalo dvanaest,³⁸ a jedan je od njih bio Heraklo.

44. Budući da sam o tome hito saznati koliko je god bilo moguće, otputovao sam u Tir u Fenikiji jer sam znao da ondje postoji hram posvećen Heraklu. Vidio sam ga bogato ukrašena mnogim zavjerenim darovima, a među njima su bila dva stupa, jedan od čistoga zlata a drugi od smaragdnoг kamena koji je noću jako svijetlio; porazgovarao sam sa svećenicima božjim i pitao ih prije koliko je vremena njihov hram bio podignut. Saznao sam da se ni oni ne slažu s Grcima: rekli su mi da je hram podignut u isto vrijeme kad je osnovan Tir, a od osnutka Tira prošlo je dvije tisuće tristo godina. Vidio sam u Tiru i

³⁵ Radi se o hramu egipatske boginje neba i ljubavi Haror.

³⁶ To je egipatski bog Amon-Api.

³⁷ Heraklo u ovoj svečanosti predstavlja boga Mjeseca Khronosa, sina Ammona, boga Sunca.

³⁸ Dakle, proširilo se krug najvažnijih egipatskih bogova.

drugi hram Herakla, s nadimkom Taški. Stigao sam i na Tas, a tamo sam saznao da su Heraklov hram podigli Feničani koji su bili isplivali u potrazi za Europom i osnovali Tas: to se dogodilo pet ljudskih pokoljenja prije no što se u Grčkoj rodio Heraklo sin Amftrionov. Ta moja istraživanja jasno dokazuju kako je Heraklo drevan bog. Čini mi se da najispravnije postupaju oni Grci koji su utemeljili i podigli dva Heraklova svetišta, pa mu u jednom prinosc žrtve kao besmrtniku s nadimkom Olimpijski, a drugome mu žrtvuju kao junaku.

45. A i mnoge druge stvari Grci nepromišljeno pričaju: prstodušan je i ovaj njihov mit što ga pričaju o Heraklu, kao da su ga, kad je stigao u Egipat, Egipćani ovičnicali i u svečanoj povorci odveli da ga žrtvuju Zeusu; on je sve dođe ostajao miran dok ga nisu počeli pripremati za žrtvovanje kod žrtvenika, a tada se krenuo braniti i sve ih je poubijao. Mislim da Grci, kad tako pričaju, uopće nemaju pojma o prirodi Egipćana ni o njihovim običajima: oni iz pobožnosti ne smiju žrtvovati ni stoku, osim ovaca, bikova i teladi, kad su čisti, te gusaka, pa kako bi onda prinosili ljudsku žrtvu? K tome, kako bi Heraklo, koji je bio sam i koji je, kako kažu, bio smrtnik, imao sposobnost ubiti tolike čuđe ljudi? Neka nam se bogovi i junaci smiluju što smo o ovome toliko govorili!

46. Navedeni Egipćani ne žrtvuju koze i jarce iz slijedećeg razloga. Mendecani ubrajaju Pana među osam bogova i tvrde da je ovih osam bogova postojalo prije dvanast bogova. Slikari i kipari slikaju i oblikuju Panov lik kao i Grci s kozjim licem i s nogama jarca, ali ne misle da je on uistinu takav već da nalikuje drugim bogovima. A zašto ga prikazuju ovakva, neugodno mi je kazati. Mendecani štiju sve kože, više mužjake nego ženke, pa su i pastiri jaraca na većoj cijeni: među njima jednog jarca poštuju najviše, a kad on uginu, golema žalost obuzima cijeli mendecski okrug. Na egipatskom se i jarac i Pan nazivaju

Mender. U moje se vrijeme u tom okrugu dogodilo ovakvo čudo: neki je jarac javno obljubio jednu ženu. O tome su ljudi pričali.

47. Za svinju Egipćani misle da je nečista životinja: s jedne strane, ako netko od njih u prolazu samo dotakne svinju, odmah uđe u rijeku i namoči se u odleći koju je imao na sebi, a s druge strane jedino svinjari, čak i ako su rođeni Egipćani, ne zalaze ni u jedno svetište u Egiptu niti im itko hoće dati kćer za ženu ni uzeti njihovu kćer, pa se svinjari žene i udaju međusobno. Egipćani ne smatraju da je pravo žrtvovati svinje ostalim bogovima osim jedino Seleni i Dionisu, i to u isto vrijeme, o istom punom mjesecu, kad žrtvuju svinje i kušaju njihovo meso. A zašto na drugim svečanostima ne žele to činiti, a na ovoj žrtvuju svinje, o tome postoji priča koju pripovijedaju Egipćani i ja je znam, ali mi ne izgleda dovoljno pristojnom da je ispričam. Svinje se Seleni ovako žrtvuju: kad je žrtvena životinja zaklana, stave se na jedno mjesto vrh repa, skluzna i crijeva, pa se sve prekrije salom koje je bilo oko životinjinu utrobe i zatim se spaljuje: ostalo meso jedu u vrijeme punog mjeseca za kojeg su primijeli svetu žrtvu, a u neki drugi dan nitko ga ne bi ni okusio. Siromasi u svojoj oskudici zamijese svinju od tijesta, ispeku je i žrtvuju.

48. U predvečerje svečanosti svatko zakolje prase u čast Dionisovu ispred vlastitih vrata i daje to prase onom svinjaru koji mu ga je prodao da ga odnese. Ako se izuzme ples, što se tiče ostalog, Egipćani slave Dionisovu svečanost u svemu gotovo jednako kao i Grci: umjesto falosa izmislili su nešto drugo, a to je lutka veličine jednog lakta i pokretana s pomoću žica, koju žene nose okolo po selima, a ud lutke, jedva nešto manji od ostalog tijela, neprerastano se diže i spušta; predvodi ih svirač na fruli kojega slijede žene pjevajući Dionisu u čast. A zašto je ud tako velik i

zašto je samo on od cijelog tijela pokretan, o tome se također pripovijeda jedna posvećena priča.

49. Mislim da Melampod sin Amratanov nije bio neupućen u ovu žrtvenu svečanost već da ju je dobro poznavao. Naime, Melampod je Grke upoznao i s Dionisovim imenom i sa žrtvenom svećanošću i s falitičkom povorkom: ali nije shvaćao ni točno prikazao cijeli postupak, već su ga bolje prikazali učeni ljudi nakon njegga; Melampod je, dakle, uveo praćenje falosa u povorci u Dionisovu čast, i Grci su to od njega naučili, pa sada postupaju onako kao što postupaju. Ja, naime, vrdim da se Melampod, koji je bio mudar čovjek, upoznao s prorokskom vještinom, te da je, naučivši to od Egipćana, Grcima donio, između mnogih drugih stvari, uz neznanne promjene, i štovanje Dionisa; neću kazati da se obredi u čast boga u Egiptu slučajno podudaraju s onima kod Grka: kod Grka bi morali tada biti jednaki i ne tek odnedavna uvedeni. Neću kazati ni da su Egipćani preuzeli od Grka bilo taj neki drugi običaj: Grci mi se najvjerojatnijim da je Melampod čuo za Dionisov obred od Kadma i Fenicāna koji su s njim pristigli u onaj kraj koji se danas naziva Beotijom.

50. Imena gotovo svih bogova došla su iz Egipta u Grčku. Da su ona barbarskog porijekla, otkrio sam sâm u svojim isprivanjima: mislim da su ponajviše stigla iz Egipta. Naime, u zemlji Egipćana oduvijek postoje imena ne samo Posejdona i Dioskura, o kojima sam prije govorio, nego i Herc, Hestije, Temide, Harita, Nereida i ostalih bogova. Govorim ono što govore i sami Egipćani. Mislim da su Pelazgi dali imena bogovima za koja Egipćani kažu da ih ne poznaju, osim Posejdona: za tog su boga čuli od Libijaca. Nitko osim Libijaca nije od davnina imao ime za Posejdona, a oni oduvijek poštuju ovoga boga. A Egipćani nemaju uopće običaj slavljenja junaka.

51. To i mnoge druge stvari, koje ću spominjati, Grci su kao običaj preuzeli od Egipćana: no nisu naučili od Egipćana praviti Hermove kipove s podignutim udom nego od Pelazga, a od ovih su to prvi preuzeli Atenjani, pa zatim od njih i ostali. Već tada kad su se Atenjani ubrajali u Grke, Pelazgi su se nasranili zajedno s njima u istom kraju, pa su se otad i sami počeli smatrati Grcima. Onaj tko je upućen u tajne obrede Kabira što ih slave Samotrāćani, a preuzeli su ih od Pelazga, taj zna o čemu govorim. Na Samotraki su, naime, ranije živjeli oni Pelazgi koji su se nasranili zajedno s Atenjanima, i od njih Samotrāćani preuzimaju tajne obrede. Štoga su Atenjani prvi među Grcima pravili Hermove kipove s podignutim udom, a to su naučili od Pelazga. Pelazgi su o tome ispričali jednu posvećenu priču koja je objašnjena u misterijama na Samotraki.

52. Pelazgi su ranije prinostili sve žrve uz molitve bogovima, kako sam saznao iz razgovora u Dodoni, a da pri tome nisu izgovarali ni ime ni nadimak nijednoga od njih: još nisu bili čuli za njih. A nazivali su ih bogovima zato što su za sve stvari uveli poredak i jer su sve pravo podijelili. Zatim, nakon mnogo vremena, saznali su za imena ostalih bogova koja su došla iz Egipta, a još mnogo kasnije čuli su i za Dionisa; nakon nekog vremena pitali su u vezi s imenima protočište u Dodoni: to se protočište smatra najstarijim od svih protočišta u Grčkoj, a u to je doba bilo jedino. Kad su, dakle, Pelazgi pitali protočište u Dodoni da li da prihvate imena koja su došla iz barbarskih krajeva, protočište je odgovorilo neka ih prihvate. Otad su prinostili žrtve izgovarajući imena bogova. Njih su od Pelazga preuzeli kasnije Grci.

53. No tako reći sve do praksuđer ili jučer nisu znali odakle počinje svaki pojedini od bogova, niti postoje li svi oduvijek, niti kako izgledaju. Mislim da su Hesiod i Homer po dobi od mene stariji ne više od četiri stotine godina, a oni su za Grke

sastavili povijest bogova, dali su im imena, razdijelili njihove časti i vještine i opisali njihov izgled. Oni pjesnici za koje se priča da su živjeli prije ove dvojice živjeli su, kako sam uvjeren, nakon njih. Prvi dio ovih dokaza iznose svećenici u Dodoni, a drugi dio, koji se tiče Hesioda i Homera, moje su tvrdnje.

54. O proročistima u Grčkoj i u Libiji Egipćani kazuju ovakvu priču. Svećenici Zeusa Tebanskog ispričali su kako su dvije svećenice iz Tebe odveli Feničani i za jednu su od njih čuli da je bila prodana u Libiju a druga Grcima: te su žene prve utemeljile proročišta među spomenutim narodima. A kad sam ih upitao odakle tako točno znaju to što govore, rekli su mi da su se radi toga bavili opsežnim istraživanjima o tim ženama, te da ih nisu mogli pronaći, ali da su kasnije o njima čuli ovo što su mi pripovijedali.

55. To sam slušao od svećenika u Tebi, a ovo tvrde svećenice u Dodoni: dvije su crne golubice odletjele iz egipatske Tebe, i jedna je od njih stigla u Libiju a druga k njima. A kad je sjedala na bukvu,³⁹ progovorila je ljudskim glasom da ovdje treba zasnovati proročište Zeusovo, i to su stanovnici Dodone shvatili kao božansku zapovijed i po njoj su postupili. Golubica koja je letjela u Libiju naredila je, kažu, Libijcima da izgrade proročište Amonovo: i Amon je Zeus. Tako su govorile svećenice u Dodoni, od kojih je najstarijoj ime bilo Promenija, srednjoj Timareta, a najmlađoj Nikandra: s njima su se slagali i drugi Dodonjani koji su pripadali svetištu.

56. Moje je mišljenje o tome ovakvo. Ako su Feničani uistinu odveli svete žene i jednu od njih prodali u Libiju a drugu u Grčku, čini mi se da su ovu drugu kupili Tesproćani u sadašnjoj

³⁹ Bukva je drvo posvećeno Zeusu.

Grčkoj koja se onda još zvala Pelazgijom; a zatim je ondje kao robinja zasnovala ispod bukve koja je tamo rasla Zeusovo svetište, budući da se moglo i očekivati da se i ovdje sjeća Zeusa, kad je služila u Zeusovu svetištu u Tebi, odakle je došla. Od svetišta je uredila proročište kad je naučila grčki jezik. Tada je pričala kako su isti Feničani koji su nju prodali njezinu sestru prodali u Libiji.

57. Mislim da su Dodonjani te žene nazvali golubicama zbog toga što su bile barbare, pa im se činilo da se glasaju poput ptica. Pričaju da je nakon nekog vremena golubica progovorila ljudskim glasom, jer im je žena počela govoriti razumljivo: dok je govorila barbarски, činilo im se da se glasa poput ptice; ta, kako bi golubica progovorila ljudskim glasom? Time što kažu da je golubica bila crna, označavaju da je žena bila Egipćanka. A načini proricanja u egipatskoj Tebi i u Dodoni baš su međusobno veoma slični. Vještina gatanja u svetištima potječe iz Egipta.

58. Egipćani su prvi od svih ljudi uveli velike svetkovine, svećane povorke i ophodnje, i Grci su to od njih naučili. Dokaz za to je ovaj: kod Egipćana one očito postoje već dugo vremena, a kod Grka su uvedene nedavno.

59. Egipćani ne održavaju velike svetkovine samo jedanput godišnje, nego ih imaju mnogo,⁴⁰ a najveće i najbolje posjećene su one posvećene Artemidi u gradu Bubastiji, a zatim one Izidine u gradu Busiridi: u tom je gradu, naime, najveće Izidino svetište, a sam je grad podignut u Egiptu usred Delte. Izida se na grčkom jeziku zove Demetra. Treće po veličini svetkovine

⁴⁰ Svaki je egipatski grad i okrug imao vlastite svetkovine, a velike svetkovine bile su zajedničke za cijeli Egipt.

održavaju u čast Atena u gradu Saisu, čevrte u čast Helija u Heliovalu, pere u čast Lere u gradu Buri, a šeste u gradu Papremiji u čast Aresu.

60. Kad putuju u grad Bubastiju, rade to ovako: u svakom čamcu plovi veliko mnoštvo i muškaraca i žena zajedno; neke žene imaju čegrtaljke i na njima sviraju, a muškarci cijelim putem izvođe glazbu na frulama, dok ostale žene i muškarci pjevaju i plješću rukama. Kad se u toku plovidbe nađu pred nekim drugim gradom, dojeraju čamac do kopna i postupaju ovako: neke žene rade ono što sam već naveo, druge plješću, a treće se ustaju i zadižu haljine. T o ponavljaju kod svakog grada na obali rijeke. A kad stignu u Bubastiju, započimju svetkovinu prinošenjem velikih žrtava, i više se vina od grožđa potroši na toj svečanosti nego u cijelom ostatku godine. Kako tamošnji stanovnici kažu, okupi se ondje oko sedamsto tisuća muškaraca i žena, a da se djeca i ne broje.

61. Tako se to događa ondje, a već sam prije ispričao kako slave svetkovinu u čast Izide u gradu Busiridi. Nakon prinošenja žrtve svi muškarci i žene udaraju se u grudi, a radi se doista o mnogim desecima tisuća ljudi: a zašto se udaraju, ne smijem kazati. Karani koji žive u Egiptu čine to isto, samo još u većoj mjeri, i ranjavaju sebi čela mačevima, pa je po tome očito da su stranci a ne Egipćani.

62. Kad se skupce radi prinošenja žrtvi u gradu Saisu, u jednoj noći svi pale mnogo svjetiljaka pod vedrim nebom uokrug oko kuća. Svjetiljke su u obliku plitkih posuda napunjenih solju i uljem, a odozgo na površini nalazi se stijenj koji gori cijelu noć, pa je i svečanost nazvana Svetkovinom svjetiljaka. Egipćani koji ne mogu doći na tu veliku svetkovinu bdiju cijelu tu žrtvenu noć i svi pale svjetiljke, i to ne samo u Saisu nego u čitavu

Egiptu. Zašto se u toj noći ukazuje toliko svjetla i počasti, o tome se pripovijeda jedna posvećena priča.

63. Oni koji posjećuju Helioval i Buru ondje samo obavljaju žrtvovanje. I u Papremiji prinosе žrtve i obavljaju svete obrede kao i drugdje: a kad sunce zađe, malobrojni svećenici služe oko božjeg kipa, a većina njih stoji na ulazu u hram s drvenim toljagama u rukama; drugi, više od tisuću ljudi, žele da im zavjert budu ispunjeni i stoji u gomili na drugoj strani, a svaki od njih drži toljagu. Kip, koji je smješten u malenu pozlaćenu drvenu kućicu, prenose dan prije u drugu svetu zgradu. Oni malobrojni koji su ostali oko kipa vulku kola na četiri točka, a na njima je kućica u kojoj se nalazi kip, dok im oni koji stoji u predvorju ne dopuštaju da uđu, pa oni koje zavjet obavezuje, pružajući bogu pomoć, udaraju one koji mu brane ulaz u hram. Zatim nastaje žestoka bitka toljagama, ima i razbijenih glava, a mnogi, kako mislim, umiru od rana: no Egipćani su usvrđili da nitko još nije umro. Tamošnji stanovnici kažu da je ova velika svečanost ustanovljena iz slijedećeg razloga: u tom je svetištu stanovala Aresova majka, pa je Ares, koji je bio odgojen u tudini, kad je odrastao, došao u želji da posjeti majku, no majčini poslužitelji, koji ga nisu prije vidjeli, nisu ga puštali da uđe već su ga htjeli zaustaviti; on je iz nekog drugog grada doveo ljude, grubo se obraćunao s poslužiteljima i ušao k svojoj majci. Kažu da je ona tučnjava na svečanosti uvedena u čast Aresu.

64. Egipćani su prvi uveli propis da se u svetišcima ne smije voditi ljubav sa ženama i da se ne smije nakon snošaja sa ženom ući u svetište neopran. Naime skoro svi drugi ljudi, osim Egipćana i Grka, vode ljubav u svetišcima i neoprani nakon snošaja ulaze u svetišta, jer smatraju da su ljudi poput drugih životinja. Vide da se ostale životinje i pićije vrste pare u božjim hranovima i svetim gajevima. Da bogu to nije drago, ni životinje to ne bi činile. Oni to rade uz ovakvo objašnjenje, ali

meni se ono ne dopada: Egipćani imaju upravo suviše propisa koji se tiču svetih obreda, a među njima je i ovaj.

65. Iako Egipat graniči s Libijom, ipak nije posebno bogat životinjama. Sve životinje koje ondje žive smatraju se svetima, i one koje su ljudima domaće, i one koje to nisu. Ako bih htio reći zbog čega su one svete, morao bih začeti u objašnjenje vjerskih pojava, a ja razlaganje o tome ponajviše izbjegavam. A što sam o tome rekao tek usput, morao sam reći jer sam se i toga dotaknuo. No što se tiče životinja, njihovi su običaji ovakvi. Svakoj životinji posebno postavlja se za uzgoj čuvar, muškarac ili žena iz Egipta, a sin tu čast preuzima od oca. U gradovima svi svoje zavjetne molitve obavljaju ovako: kad se mole bogu kojemu je životinja posvećena, ošišaju djeci cijelu glavu, ili polovicu ili trećinu glave, pa stavljaju na vagu s jedne strane kosu a s druge srebro; koliko tko izmjeri, toliko daje čuvarici životinja: ona za tu vrijednost sijede ribe i daje životinjama jesti. Na taj im se način pribavlja hrana; a ako netko ubije koju od tih životinja, a učini to namjerno, kažnjava se smrću, no ako je nenamjerno, plaća kaznu koju mu odrede svećenici. Ako netko ubije ibisa ili sokola bilo namjerno bilo nenamjerno, obavezno se kažnjava smrću.

66. Iako već ima mnogo životinja koje žive uz ljude, bilo bi ih još i više da se toliko ne brinu za mačke. Kad se ženke omace, više ne odlaze maćcima: a oni, premda se nastoje pariti, to ne mogu. Zato se služe ovakvim lukavstvom: otimaju mačkama maćice, odnose ih i ubijaju, ali kad ih ubiju, ne jedu ih. One opet, kad ostanu bez maćica, osjećaju želju za drugima, pa stroga odlaze maćcima: naime, ta životinja veoma voli mlade. A ako nastane požar, s mačkama se događa sasvim neobična stvar: Egipćani, raspoređeni u razmacima oko ognja, paze na mačke i uopće se ne brinu za gašenje požara, a mačke se provuku između ljudi i preskaču ih, pa skaču u vatru. Kad se to dogodi,

Egipćane obuzima velika tuga. U kojoj god kući umre mačka prirodnom smrću, svi ukučani briju samo obrve, a u onoj u kojoj uginu pas, briju cijelo tijelo i glavu.

67. Uginule se mačke odnose u svete zgrade u gradu Bubastiji, gdje se balzamirane pokapaju; pse svatko pokapa u vlastitu gradu u posvećenim mjestovima. Jednako kao i psi pokapaju se i lasice. Tekunice i jastrebovi odnose se u grad Butu, a ibisi u Hermopol. Medvjedice, kojih ima malo, i vukove, koji nisu mnogo veći od lasica, pokapaju ondje gdje su ih pronašli mrtve.⁴¹

68. Priroda je krokodila ovakva: u toku četiri zimska mjeseca ne jede ništa, a premda je čeveronožac, boravi i na kopnu i u vodi: leže i ostavlja jaja u zemlji, te veći dio dana provodi na subom, a cijelu noć u rijeci: naime, tada je voda toplija nego zrak i rosa. Od svih smrtnih bića koje poznajemo on od najmanjega naraste najveći: leže jaja tek malo veća od guščjih, pa njegovo mladunče odgovara veličinom jajetu, a kako raste, došire i sedamnaest lakata,⁴² pa i više. Oči su mu nalik svinjskim, a zubi veliki, dok su očni jaci primjereni veličini tijela. Jedino njemu od svih životinja nije izrastao jezik. Ne pomiče donju čeljust, već također jedini od svih životinja gornju čeljust približava donjoj. Ima snažne pandže, a koža mu je ljuskava i na ledima neprobijna. U vodi je sljep, a izvan nje vid mu je izuzetno oštar. Budući da boravi u vodi, rajle su mu iznutra cijele pune pijavica. Druge ptice i životinje od njega bježe, dok se vivak s njim dobro slaže jer mu je koristan: kad krokodil izade iz vode na kopno i kad zatim zine (a običava to raditi najčešće okrenut prema zapadu), vivak ulazi u njegove rajle i

⁴¹ U Egiptu su pronađene brojne mačke munitije kao i muniticirani psi, šakali i vukovi.

⁴² Tj. oko 7,5 metara.

ispija pijavice: krokodil u tome uživa i ima koristi, pa vivku ne nanosi nikakvu štetu.

69. Za neke od Egipćana krokodili su sveti, a za druge nisu, nego s njima postupaju kao s neprijateljima. Oni koji žive u okolici Tebe i jezera Meris uistinu ih smatraju svetima. I jedni i drugi ohranjuju po jednog krokodila kojega su tako pripitomili da se može dirati rukom, umetnu mu staklene i zlatne naušnice u uši, a grivne oko prednjih nogu, te mu daju propisanu blagoslovljenu hranu i brinu se za nj što je bolje moguće dokle god živi; kad ti krokodili uginu, balzamiraju ih i pokapaju u posvećenim lješovima.⁴³ Oni koji žive u okolici grada Elicfantine jedu ih i ne smatraju ih svetima. Ne nazivaju ih krokodilima nego *hampsai*.⁴⁴ A krokodilima su ih nazivali Jonjani, jer su uspoređivali njihov izgled s gušterima koji kod njih žive u trnjacima.

70. A love ih na mnoge i različite načine: opisar ću onaj koji mi se čini najrednijim spomena. Kad se svinjska plećka pričvrsti na udicu i pusti posred rijeke, sam lovac na obali rijeke drži živu svinju i udara je. Krokodil začuje njezino skvičanje i slijedi taj zvuk, a kad se namjeri na plećku, zagriže je: lovci tad počinjnu vući. Kad ga izvuku na obalu, lovac mu najprije blatom premaže oči: nakon toga ga bez teškoća svlada do kraja, a kad ne bi tako učinio, imao bi velike muke.

71. Vodeni su konji sveti u okrugu Papremije, dok za ostale Egipćane oni nisu sveti. A po prirodi njihov je izgled ovakav: to je četveronožac, dvopapkar, s papcima poput govceda, tuponos, s grivom poput konja, s očnjacima koji su vidljivi, s repom i glasom poput konja, a veličinom kao najveće govcedo. Njegova

je koža tako debela da se od nje, kad se osuši, rade drške za koplja.

72. U rijeci žive i vidre koje se smatraju svetima. Vjeruju da su od riba svete ona koju nazivaju ljuskarkom⁴⁴ i jegulja. Za njih kažu da su posvećene Nilu, a od ptica kažu to za lisiju gusku.⁴⁵

73. Još je jedna ptica sveta, a ime joj je feniks.⁴⁶ Ja je nisam vidio osim na slici: naime, kako pričaju stanovnici Helio pola, ona ih posjećuje rijetko, jednom u petro godina. A kažu da dolazi onda kad joj umre otac. Ona je, ako nalikuje onoj na slici, ovalika i ovakva: jedan joj je dio pera žut poput zlata, a drugi crven. Po vanjskom izgledu i po veličini najviše nalikuje orlu. Pričaju, mada ja tim pričama ne vjerujem, da je ta ptica došla na ovakvu zamisao: kad kreće iz Arabije u Helijevo svetište, ona tobože nosi oca oblijepljena mirtinom smolom i pokapa ga u Helijevo svetište; a nosi ga ovako: najprije izraduje od mirtine smole jaje toliko veliko da ga može nositi, zatim iskušava može li ga uistinu nositi, pa kad to iskuša, tada izdube jaje i stavlja oca u nj, a novom smolom oblijepjuje udubljenje u jajetu u koje je stavila oca, dok težina jajeta s occm položnim u nj ostaje ista; kad ga zalijepi, nosi ga prema Egiptu u Helijevo svetište. Tako pričaju da ta ptica postupa.

74. U okolici Tebe postoje i svete zmije koje nikako ne predstavljaju opasnost za ljude, a po veličini su malene i nose dva roščića koja im rascu na vrhu glave; kad uginu, sahranjuju ih u Zeusovu svetištu, jer kažu da su one posvećene tom bogu.

⁴⁴ Ova se riba, koju spominje i Plinath (*Maralia*, 358b), ne može točno identificirati, no možda je riječ o vrsti *Cyprinus bynni*.

⁴⁵ Radi se o egipatskoj gusci (*Alopochea aegyptiacus*).

⁴⁶ Feniks je, dakako, mitska ptica, no njezin se opis djelomično temelji na osobinama jedne vrste egipatske čipije (*Ardeas garzetta*).

⁴³ Doista su arheolozi pronašli i krokodilske mumije.

75. U Arabiji, sasvim blizu gradu Buti, nalazi se mjesto, i u to sam mjesto došlo da se raspitujem o krljaticim zmijama.⁴⁷ A kad sam stigao, vidio sam zmjske kosti i kralježnice u tolikim količinama da je to nemoguće ispričati, jer je ondje bilo i velikih i malo manjih i još manjih gomila kralježnica, a bilo ih je doista mnogo. Ovo mjesto na kojem su nabacane kralježnice izgleda oprilike ovako: to je uzak klanac koji iz planina vodi u golemu dolinu, a ta je dolina povezana s egipatskom ravnicom. Priča kaže da s početkom proljeća krljate zmije lete iz Arabije prema Egiptu, no u tome im klanac na ulazu u zemlju put prepriječe ptice ibisi i ne propuštaju zmije nego ih ubijaju. Zbog toga je čina, kako kažu Arabljani, ibis zadobio toliko veliko poštovanje Egipćana: i Egipćani se slažu da upravo zbog toga štiju ove ptice.

76. Ibis izgleda ovako: posvuda je sasvim crn, ima noge poput ždrala, na glavi jako zavnut kljun, a velik je kao ptica potrk.⁴⁸ Tako izgleda crni ibis koji se suprotstavlja onim zmijama, a ibis koji se radije vrti ljudima oko nogu (postoje, naime, dvije vrste ibisa) izgleda ovako: tjemne i vrat su mu posve goli, perje mu je bijelo osim na glavi i oko grla, na vrhovima krila i na vrhu zatkan (na dijelovima koje sam naveo perje je sasvim crno), a noge i kljun nalik su onoj drugoj vrsti. Zmije su izgledom slične vodenim zmijama. No nemaju krila pokrivena perjem nego posve nalik krljaticama šišmiša. Toliko neka bude rečeno o svetim životinjama.

77. Sani Egipćani koji nastavaju plodni dio Egipta najviše od svih ljudi brižno čuvaju spomen na prošlost i daleko su najučeniji od svih koje sam upoznao. Žive na ovaj način: uzimaju

sredstva za čišćenje svakog mjeseca tri dana za redom i brinu se za svoje zdravlje s pomoću sredstava za povraćanje i klistira, jer smatraju da sve bolesti kod ljudi proizlaze od jela kojima se hranimo. Egipćani su, uostalom, nakon Libijaca najzdraviji od svih ljudi, kako mi se čini zbog podneblja, jer se ondje godišnja doba ne izmjenjuju: naime, bolesti kod ljudi ponajviše nastaju zbog promjena, i svega drugoga i, osobito, godišnjih doba. Jedu kruh praveći od pira hljebove koje oni nazivaju »kilestis«. Upotrebljavaju piće načinjeno iz ječma, jer u njihovoj zemlji nema vinove loze. Ribe jedu ili sirove i osušene na suncu ili usoljene morskom soli. Od ptica jedu sirove prepelice, patke i neke sitne vrste, pošto ih začine soli; ostale ptice i ribe koje kod njih postoje, osim onih za koje misle da su svete, jedu pečene ili kuhane.

78. Na gozbama njihovih bogataša, kad zavirše s jelom, jedan čovjek nosi uokolo u lijesu drveni kip mrtvaca, posve vjerno obojen i izrađen, a velik sve u svemu jedan ili dva laktra,⁴⁹ te ga pokazuje svakome od gostiju i govori: »Gledaj ga, pij i radij se; takav ćeš, naime, biti kad umreš.« Tako postupaju na gozbama.

79. U upotrebi su kod njih samo običaji predaka, a druge nikakve ne prihvaćaju. Među ostalim običajima vrijednima spomena pojavljuje se i jedna pjesma, Linova pjesma,⁵⁰ koja se pjeva i u Fenikiji i na Cipru i drugdje, a ime joj je u svakom narodu drugačije: ova se egipatska može sasvim usporediti s onom koju Grci pjevaju pod Linovim imenom, tako da sam se, uza sve ostalo u Egiptu, čudio i odakle su uzeli Linovu pjesmu: čini se da su je od uvijek pjevali, a na egipatskom se Lin zove Maneroc. Egipćani su mi rekli da je on bio sin jednac

⁴⁷ Nemoguće je točno reći o kojoj se životinji radi: prema nekim tumačenjima Herodot ovdje zapravo opisuje velike skakavce.

⁴⁸ U originalu se spominje ptica *kraki*, koja je zacijelo bila trkačica.

⁴⁹ Tj. 50 do 100 cm.

⁵⁰ Lin je bio mitski pjevač, no ne zna se da li je »Linova pjesma« tužaljka koju je on sastavio ili se radi o razlici nakon njegove smrti.

prvog egipatskog vladara, pa kada je prije vremena umro, Egipćani su ga počastili tom tužaljkom, i to je bila njihova prva i jedina pjesma.

80. Još se u nečemu Egipćani mogu uspoređivati s Grcima, no jedino s Lakedemonjanima: njihovi se mladići, kad susreću starije, uklanjaju s puta, miču im se i ustaju s mjesta kad oni nailaze. No u ovome se ne mogu uspoređivati ni s kim od Grka: umjesto da se međusobno pozdravljaju na ulici riječima, duboko se klanjaju i spuštaju ruku do koljena.

81. Oblače se u lanene košulje koje su oko stregna ukrašene resicama, a zovu ih »kalasiris«: preko roga nose prebačen bijeli vuneni ogrtač. Vunena se odjeća ne nosi u svetišće niti se u njoj sahranjuje, jer to nije dopušteno. U tome se slažu s misterijama⁵¹ nazvanima orfičkim i baktičkim, a one su egipatske i pitagorovske. Naime, niti sudionicima ovih tajnih obreda nije dopušteno da budu sahranjeni u vunenoj odjeći. A i o tome se pripovijeda jedna posvećena priča.

82. Još su nešto pronašli Egipćani, a to je kojem je od bogova posvećen svaki mjesec i svaki dan, te što će se zbiti svakome tko se rodio određenog dana, kako će on umrijeti i kakav će biti: a to su od njih preuzeli i Grci koji su se bavili pjesništrom. A iznašli su više znamenja nego svi drugi ljudi zajedno. Kad se pojavi neki znamen, bržijsvo zapisuju njegov ishod, pa ako se kasnije dogodi nešto posve nalik tome, vjeruju da će ishod opet biti jednak.

⁵¹ Misterije su mistični vjerski obredi: orfičke su bile posvećene mistikom pjevaču Orfeju, a baktičke bogu Baktu, dok je pitagorovske prema predaji zasnovao filozof Pitagora. Sve su one sadržavale elemente vjere u zagrobni život i kulna podzemnih bogova, a obredi su nerijetko bili obilježeni cufotičnim zanosom i raskalašenošću.

83. Što se tiče umijeća pronicanja, kod njih je ovako. Nikome od ljudi ovo umijeće nije dostupno, ali njime vladaju neki bogovi. Naime, ondje postoji Heraklovo protočište, pa Apolonovo, Atenino, Artemidino, Aresovo i Zeusovo, a ono koje ponajviše cijene od svih Letino je protočište u gradu Buti. Načini pronicanja nisu svagdje isti već se međusobno razlikuju.

84. A liječničko je umijeće kod njih ovako raspodijeljeno: postoji jedan liječnik za svaku pojedinu bolest a ne za više njih. Sve je puno liječnika: ima liječnika za oči, za glavu, za zube, za želudac, za unutrašnje bolesti.

85. Žalobne pjesme i pokopi kod njih su ovakvi: umre li u nekoj kući kakav cijenjen čovjek, sva ženska družina iz te kuće namáže blatom glavu i lice, a zatim ostrave mrtvaca u kući i kruže gradom udarajući se u grudi, te s haljinama svezanima ispod njeđara pokazuju dojke, dok ih prate sve rođakinje. Na drugoj se strani udaraju u prsa muškarci koji su potpasani na isti način. Kad to obave, nose mrtvaca na balzamiranje.

86. Postoje ljudi koji su upravo za to zaduženi i koji raspolazu takvim umijećem. Ovi, kad im se donese mrtvac, pokazuju onima koji su im ga donijeli drvene uzorke leševa, posve vjerno obojene, pa za one najbolje izradene kažu da pripadaju onome čije ime u vezi s tim, mislim, nije dozvoljeno izreći,⁵² a zatim pokazuju drugu vrstu, slabiju i jeftiniju od prve, i napokon treću, najjeftiniju; kad ih pokazu, pitaju prema kojem uzorku žele da im mrtvac bude ureden. Kad se slože oko cijene, nanučioći odlaze da ne bi smetali, a oni koji ostaju u radionici s najvećim marom počinju balzamirati: najprije željeznom kukićom kroz nosnice izvlače mozak, no zapravo tako izvlače

⁵² To su manije s likom Ozirisa.

dio mozga, a u drugi usipavaju neki rastvor. Zatim, pošto su oštrim etiopskim kamenom zarezali trbušnu šupljinu iz koje izvade svu utrobu i pošto su je očistili isprali palmimim vinom, ponovo je ispiru utrljavajući u nju mionirise. Nakon toga ispune trbuh čistom razmrvijenom mirrom, kasijskim lovom⁵³ i drugim mioniristima, osim tamjana, i oper ga zašiju. Kad to urade, balzamiraju s pomoću sode⁵⁴ u kojoj leš leži sedamdeset dana; duže se od toga ne smije sušiti. Kad prode sedamdeset dana, pošto leš operu, čitavo tijelo omotaju razrezanim trakama od tanke lanene tkanine i premažu ih gumom kojom se Egipćani uvelike služe umjesto tuktala. Tada ga rođaci preuzmu i prave za nj drveni sanduk u ljudskom obliku, a kad to učine, unutra stavljaju mrtvaca i, pošto ga zatvore, pohranjuju ga u porodičnu grobnicu, i to tako da ga postavave okomito uz zid.⁵⁵

87. Tako uređuju leševe po najvišoj cijeni, a one koji odabiru drugu, srednju vrstu da bi izbjegli skupoću, uređuju ovako: pošto napune klistir uljem što se dobiva od cedra, ispune njime trbušnu šupljinu a da pri tome niti režu leš niti izvade utrobu nego kroz stražnjicu ubrizgaju tekućinu i zapriječć joj istjecanje van, pa balzamiraju mrtvaca onoliko dana koliko je određeno, te posljednji dan ispuštaju cedrovo ulje koje su prije bili ubrizgali. Ono je toliko snažno da zajedno s njim izlaze rastroreni i utroba i pojedini organi: meso rastrovara soda, pa napokon od mrtvaca ostanu samo koža i kosti. Kad to doviše, vrate leš i više ništa s njim ne rade.

88. Treća je vrsta balzamiranja ona kojom se uređuju siromašni. Pošto isperu utrobu rotkvinim uljem, suše leš sedamdeset dana i zatim daju da ga odnesu.

89. Kad umru žene uglednih ljudi, ne daju ih odmah na balzamiranje, kao ni one koje su bile prave ljepotice ili vrednije poštovanja, već ih predaju stručnjacima za balzamiranje kad prođu tri ili četiri dana. To tako rade zato da ti stručnjaci ne bi skrnjavili takve žene. Pričaju da je netko bio uhvaćen u skrnavljenje i leša nekom umrle žene, a jedan ga je drug s posla prokazao.

90. Kad nekoga od samih Egipćana ili, bez ikakve razlike, od stranaca otme krokodil ili se pokaže da se udavio u rijeci, grad kod kojega ga voda izbaci ima obavezu da ga balzamira i da ga, pošto mu odaju na najljepši mogući način počast, sahrane u posvećenom grobu; ne smije ga dotaknuti niti ko niti od rodaka niti od prijatelja osim samih Nilovih svećenika koji ga sahranjuju vlastitim rukama kao da on predstavlja više od običnog mrtvog čovjeka.

91. Izbjegavaju preuzimati grčke običaje i, ukratko rečeno, običaje bilo kojih drugih ljudi. Ostali Egipćani tako bdiju nad svojim običajima, no postoji velik grad Hemija u tebenskom okrugu blizu Neapola. U tom gradu nalazi se svetište Perseja sina Danajina, u obliku četverokuta, a oko njega su zasađene palme. Predvorje je svetišta kameno i uistinu golemo: u njemu stoji dva velika kamena kipa. U tom je prostoru i hram, a u njemu je podignut Persejev kip. Hemijci kažu da im se Persej često pojavljuje u njihovu kraju, a nerijetko i unutar svetišta, te da su čak naši sandalu dugačku dva lakt⁵⁶ koju je on nosio;

⁵³ Radi se zapravo o kori neke egipatske biljke koja je slična cimetu.

⁵⁴ Tj. natrona, otopine natrijeva bikarbonata koji se dobivao u obliku mineralne soli.

⁵⁵ Herodotov opis vrlo točno prikazuje tehniku balzamiranja.

⁵⁶ Tj. oko 90 cm.

kad se god on pojavi, cijeli Egipat uživa u blagoslanju. Tako pričaju, a Perseja časte ovako, na grčki način: priveduju sportsko natjecanje koje obuhvaća sve vještine, a kao nagrade dijele stoku, kabanice i kože. Kad sam ih pitao zašto se samo njima običava ukazivati Perseji i zašto se razlikuju od drugih Egipćana time što priveduju sportsko natjecanje, kazali su mi da je Perseji potjeckom iz njihova grada: naime, da su Danaj i Linkej bili Hemijci i odande su isplovili za Grčku. Počevši od njih, nabrajali su svoj rod i završili s Persejem. A on je došao u Egipat, kaže, iz onog razloga koji navode i Grci, dakle da donese Gorgoninu glavu iz Libije, a tvrde da je stigao i k njima i prepoznao sve svoje rodake: a došao je u Egipat jer je već prije bio čuo za ime Hemije koje mu je majka spominjala: po njegovoj želji oni priveduju sportska natjecanja.

92. Takvi su običaji Egipćana koji žive iznad močvarnog obalnog područja. A oni koji nastavaju močvare imaju jednake običaje poput drugih Egipćana, pa među ostalim svatko od njih ima jednu ženu kao i Grci, a da bi im hrana bila jeftinija, iznašli su ovakav postupak. Kad god rijeke naraste i prevorti ravnicu u more, raste u vodi mnogo ljiljana koje Egipćani nazivaju lotosima. Njih nasijeku, pa ih suše na suncu i zatim istuku zrna iz sredine lotosa koja su nalik maku, te iz njih prave hljebove i peku ih na vatri.⁵⁷ A i korijen je lotosa jestiv i prilično sladak, okrugao je i veličine jabuke. Postoje i drugi lotosi, koji su nalik na ruže i koji također rastu na rijeci, a njihov plod leži u posebnj čašici i izrasta iz korijena, dok je izgledom najslabiji osinjem saću: on je pun sjemenki, koje nalikuju koštitci masline, a grickaju se svježe i sušene. Kad počupaju iz močvara stabljike papirusa koje izrastaju svake godine, njihov gornji dio odsijecaju i upotrebljavaju za nešto drugo, a donji ostave u dužini od jednog lakta pa ga jedu ili prodaju. Oni koji žele te stabljike

posebno dobro privedivati, sprže ih na užarenoj tavi i takve grickaju. Neki od njih žive isključivo od riba, a kad ih uhvate i očiste im utrobu, suše ih na suncu i zatim osušene jedu.

93. U rijekama nema odviše riba koje žive u jatima, već se one ohranjuju u jezercima, i to ovako: kad ih zahvati želja za mriještenjem, jatimice plivaju prema moru: pri tome ih vode mužjaci koji ispuštaju sjeme, a slijede ženke, gutaju to sjeme i njime se oploduju. A kad su u moru oplodene, plivaju natrag svaka u svoje stanište. No sada ih više ne vode mužjaci nego se vodstvo prepušta ženckama. A one ih vode u jatima kao što su to činili mužjaci: one sad ispuštaju malobrojna jajašca veličine prosebnih zrna, a proždiru ih muškarci koji slijede ženke. A ta su jajašca zapravo ribe. Jajašca koja preostaju, a nisu ih proždri, preraraju se u odrasle ribe. Rbe koje budu ulovljene dok plivaju prema moru vidljivo su izguljene na lijevoj strani glave, a one koje plivaju natrag izguljene su na desnoj strani. A to im se događa zato što se plivajući prema moru drže uz lijevu obalu, a na putu natrag drže se ponovo uz istu obalu, jer se uz nju stižu i dodiruju je što je više moguće da ne bi izgubile put kroz riječni tok. Kad Nil počinje rasti, najprije se pune udubine u zemlji i bare uz rijeku, jer voda iz rijeke u njih prodire: začas su sve one ispunjene vodom, i odmah je u njima mnoštvo malih riba; odakle je najvjerojatnije da one dolaze, mislim da se to može ovako tumaćiti: kad se prošle godine Nil povukao, ribe su u glubu ostavile jaja, a zatim ih je ostatak vode povukao sa sobom, pa kad je nakon određenog vremena voda opet nadošla, iz tih se jajašca istog časa radaju ribice. Tako se to zbiva s ribama.

94. Egipćani koji žive u močvarnom području upotrebljavaju ulje od ploda silikprija⁵⁸ koji Egipćani nazivaju »kiki«, a dobi-

⁵⁷ Egipćani se još i danas hrane slatkim sjemenkama egipatskog lotosa.

⁵⁸ To je naziv za »čudovotno drvo« kakvo je raslo i na Cipru; mtožda je riječ o biljci ricinusa.

vaju ga ovako: uz obale rijeke i jezera siju sjeme silikiprija koji u Grčkoj kao divlja biljka raste sam od sebe; ono u Egiptu, zasijano, donosi bogat ali smrdljiv plod; kad ga naberu, neki ga namlate i cijede, a drugi ga isprže i kuhaju i skupljaju njegov iscjedak. On je masran i nije ništa manje prikladan za svjetiljke od maslinova ulja, no ispušta težak miris.

95. Protiv komaraca, kojih ima bezbroj, izmislili su ova sredstva. Onima koji stanuju iznad močvara pomažu kule na koje se penju kad odlaze spavati; naime, komarci ne mogu zbog vjetrova letjeti visoko. A oni koji stanuju u močvarnom području izmislili su umjesto kula nešto drugo: ondje svaki čovjek posjeduje mrežu kojom danju lovi ribe, a noću je ovako upotrebljava — oko ležaja u koji ide na početak postavlja mrežu i zatim spava uvukavši se pod nju; ako spava umotan u ogrtač ili košulju, komarci ga kroz njih ujedaju, ali kroz mrežu ne pokušavaju ni početi s ugrizima.

96. Tovarne lađe izrađuju iz akantova drveta⁵⁹ koje je izgledom veoma nalik kirenskom lotosu, a od njegove smole dobiva se guma; od akanta isijeku daske otprilike dva laktugačke i slažu ih kao crepove, te grade ladu ovako: daske od dva laktugačke u gustu poredanim dugim klinovima, a kad na taj način oblikuju trup, odozgo postavljaju poprečne grede. Uopće ne upotrebljavaju rebra, a unutrašnje su spojeve začepili papirusom. Ugrađuju jedno kornilo i ono je proturano kroz kobilicu. U potrebljavaju jarbol od akanta, a jedra od papirusa. Takve lađe ne mogu ploviti uz rijeku ako nema sasvim pogodna vjetra, pa se inače vuku s kopna, a nizvodno plove ovako: izradi se okvir od tamariškova drveta i preplete pletrom od trske, te probušen kamen težak najviše dva talanta.⁶⁰ Okvir se priveže

užetom i s provce se pusti u vodu da ga nosi, a kamen na drugom užetu s kreme. Okvir se, kad ga zahvati struja, brzo kreće naprijed i vuče baris (to je, naime, naziv za takve lađe), a kamen, koji se povlači odostrag po dnu, usmjerava ladu. Takvih lađa ima veliko mnoštvo, a neke su od njih nosivosti od više tisuća talanta.

97. Kad god Nil preplavi zemlju, vide se jedino gradovi kako se izdižu iznad vode, pa se uvelike mogu usporediti s otocima u Egejskom moru. Naime, preostali se dio Egipta prevrta u more, a jedino se gradovi izdižu iznad vode. Kad se to dogodi, ne prevoze se ladama samo tokom rijeke nego i posred ravnice. Tko tada plovi iz Naukratije u Memfis, ploveći prolazi mimo samih piramida: no to zapravo nije plovi ni put, jer on vodi kraj vrha Delte i kraj grada Kerkasora; ako se plovi od morske obale i Kanoba kroz ravnicu do Naukratije, dolazi se u blizinu grada Antile i onoga koji se zove Arhandar.

98. Od tih dvaju gradova Antila je znamenita po tome što je izabrana da daruje obuću ženi vječnoga vladara Egipta. To je uvedeno odonda otkad su Egiptom zavladali Perzijanci. Mislim da je drugi grad dobio ime po Danajevu zetu, Arhandru sinu Frijevu a unuku Ahejevu: zove se, naime, Arhandrov grad. Možda postoji i neki drugi Arhandar, no ime nikako nije egipatsko.

99. Dosad sam pripovijedao ono što sam sâm vidio, sâm spoznao i sâm istražio, a odsad ću kazivati egipatsku povijest kako sam je čuo: ipak ću joj pridodati i ponešto od onoga što sam sâm vidio. Svećenici su pričali da je Min, prvi egipatski vladar, osigurao nasipima Memfis. Naime, cijela je rijeka tekla uz pješčana brda koja se protežu prema Libiji, ali je Min s gornje strane, otprilike sto stadija od Memfisa, nasuo rijeku ondje gdje je zavijala prema jugu, isušio staro korito i prokopanim kana-

⁵⁹ Od akanta, koji je vrsta akacijae, i danas se grade lađe.

⁶⁰ Tj. oko 52,5 kg.

lom proveo tok rijeke između brda. Još i dan-danas Perzijanci veoma paze na ovaj zavoj Nila koji vodi između nasipa i svake ga godine obzidavaju: ako bi se rijeka na tom mjestu, probivši nasip, izlila, čitav bi Memfis došao u opasnost da bude poplavljen. Kad je Min, koji je bio prvi vladar, s pomoću nasipa stvorio suho kopno, na tom je mjestu osnovao grad koji se danas zove Memfis (a Memfis se nalazi na onom suženom području Egipta), a izvan grada, s njegove sjeverne i zapadne strane (s istočne strane teče sam Nil), iskopao je jezero koje se napaja iz rijeke, pa je podigao u gradu Hefestovo svetište, veliko i vrlo vrijedno spomena.⁶¹

100. Nakon ovooga svećenici su iz knjige⁶² kazivali imena tri stotine trideset drugih vladara. Među tim ljudskim pokoljenjima osamnaest su bili Etopljani, jedna žena porijeklom iz Egipta, a ostalo muškarci Egipćani. Ženi koja je bila vladarica ime je bilo Nitokrida, jednako kao onoj u Babilonu. Za nju su pričali da se osvećivala za smrt svojeg brata — a njega su Egipćani ubili dok im je vladao, te pošto su ga ubili, predali su vlast njoj —, i kad se za nj osvećivala, mnoge je Egipćane poubijala na prijevatu. Dala je, naime, sagraditi vrlo veliku podzemnu dvoranu i htjela ju je tobože svećano otvoriti, a zapravo je smišljala nešto posve drugo: pozvala je na gozbu mnoge Egipćane za koje je znala da su ponajviše krivi za ono ubojstvo, i dok su se oni gostili, pustila je u dvoranu rijeku kroz veliku tajnu cijev. O njoj su samo to pripovijedali i još su dodali da se ona, kad je to obavila, bacila u neku prostoriju punu pepela kako bi izbjegla osvetu.

⁶¹ Sto stadija, koliko je svetište udaljeno, iznosi oko 19 km. Radi se o hramu podignutom u čast Prata, egipatskog boga-zaštitnika umjetnika i obrtnika.

⁶² To su egipatski listopisi koji su sadržavali popis vladara.

101. Za ostale vladare nisu mogli ispričati nikakvo njihovo djelo, jer nijedno nije steklo slavu, osim djela posljednjega od njih, Merisa. On je kao spomen sam sebi podigao predvorje Hefestova hrama okrenuto prema sjeveru i iskopao je jezero za koje ću kasnije objasniti koliko je stadija dugačak njegov obilazak, te je u jezera dao izgraditi piramide o čijoj ću veličini govoriti kad budem pričao o samom jezera. On je to podigao, a od ostalih niko nije ništa uradio.

102. Njih ću, dakle, prešućjeti, a spomenut ću onoga koji je postao vladarom nakon njih; zva se Sesostris. Za njega su pričali svećenici da je prvi krenuo na ratnim brodovima iz Arabijskog zaljeva i da je pokoravao narode koji su stanovali uz obale Crvenog mora, sve dok ploveći sve dalje i dalje nije stigao do mora koje zbog plićina više nije bilo ploavno. Kad se odande vratio natrag u Egipt, prema kazivanju svećenika, podigao je veliku vojsku i prolazio je kopnom, pa je pokoravao sve narode koji su mu se našli na putu. Kad bi među njima nailazio na srčane ljude koji su se žestoko borili za svoju slobodu, u njihovoj im je zemlji postavljao stupove s napisima koji su sadržavali i njegovo ime, i naziv njegove domovine, i opis kako ih je svojom vojskom porazio; a za one čije je gradove zauzeo bez borbe ili lako pisao je na stupovima isto što i za ove narode koji su bili hrabri, no uz to je ucrtao i ženska spolovila, jer je tako želio jasno pokazati kako im je nedostajalo srčanosti.

103. Tako je radio i prolazio je kopnom sve dok nije prešao iz Azije u Evropu i pokorio Skite i Tračane. Mislim da je to krajnja točka do koje je doprla egipatska vojska. Naime, u njihovoj zemlji još se nalaze postavljeni onakvi stupovi, a dalje ih više nema. Ondje se okrenuo i počeo se vraćati, a kad je došao na rijeku Fasis, ne mogu sa sigurnošću kazati da li je tada sam kralj Sesostris izdvojio dio svoje vojske i ostavio ga ondje da naseli

taj kraj ili su neki od vojnika, nezadovoljni njegovim tumaranjem ukoliko, sami ostali u dolini rijeke Fasida.

104. Jasnó je da su Kolhidani Egipćani: ovo tvrdim jer sam sâm to zapazio prije nego što sam čuo od drugih. Kad mi je to palo na pamet, raspitivao sam se i kod jednih i kod drugih, i bolje su Kolhidani upamtili Egipćane nego Egipćani Kolhidane. Egipćani su mi rekli da misle kako su Kolhidani potekli od Sesostisove vojske: to sam i sâm zaključio po tome što su oni crnopusi i kovčave kose (no to ništa ne dokazuje, jer su i neki drugi narodi takvi), a još više po tome što jedini od svih ljudi Kolhidani, Egipćani i Etiopljani oduvijek obrezuju spolovila. Fenićani i Sirijci u Palestini⁶³ i sami priznaju da su to naučili od Egipćana, a Sirijci oko rijeke Termodonta i Partenija i njihovi prvi susjedi Makronci kažu da su to isto tek nedavno naučili od Kolhidana: to su jedini od ljudi koji se obrezuju, a oni to očito rade na isti način kao i Egipćani. Što se tiče samih Egipćana i Etiopljana, ne mogu reći koji su od kojih to naučili, no jasno je da je taj običaj kod njih drevan. Da su drugi to naučili iz dodira s Egiptom, jak mi je dokaz i ovo: oni Fenićani koji su u bližem dodiru s Grčkom više ne oponašaju u tome Egipćane i svojoj djeci ne obrezuju spolovila.

105. Recimo još nešto po čemu su Kolhidani slični Egipćanima. Samo oni izrađuju laneno platno na isti način kao i Egipćani, a i sav način života i jezik jednih i drugih međusobno su slični. Kolhidansko laneno platno Grci zovu sardonskim, a ono koje se uvozi iz Egipta egipatskim.

106. Oni stupovi što ih je u pojedinim zemljama postavljao egipatski vladar Sesostis većinom se nisu sačuvali i ne mogu se

viđeti, ali u sirijskoj Palestini vlastitim sam ih očima vidio zajedno s navedenim natpisima i sa ženskim spolovilima. U Joniji postoje dva prikaza ovog čovjeka uklesana u stijene, jedan na putu iz Efeza u Fokeju a drugi iz Sarda u Smirnu. Na obama je urezan muškarac visok četiri i po lakta,⁶⁴ s kopljem u desnoj a lukom u lijevoj ruci, te s drugom prikadnom opronom: a ona je i egipatska i etiopska; od jednog do drugog ramena preko prsa teče natpis uklesan svetim egipatskim slovima⁶⁵ koji glasi: »Ja sam ovu zemlju stekao svojim ramenima.« Tko je i odakle potječe, ovdje ne objašnjava, a drugdje je objasnio. Neki koji su vidjeli ove prikaze smatraju da su oni Memnonove slike, no veoma su daleko od istine.

107. Kad se ovaj Egipćanin Sesostis vraćao i vodio sa sobom mnoge ljude, pripadnike naroda čije je zemlje pokorio, pa se, kako pripovijedaju svećenici, na povratku našao u pelusijskoj Dafni, njegov ga je brat, kojemu je Sesostis povjerio Egipat, pozvao na gozbu zajedno sa sinovima, te je oko kuće naslagao drva i, pošto ih je naslagao, porpalio ih je. Cim je Sesostis to opazio, odmah se savjetovao sa ženom: bio je, naime, vodio sa sobom i ženu. Ona mu je dala savjet da od šestero sinova dvojicu ispruži preko varre i tako premosti oganj, pa da ostali prijeđu preko njih i tako se spase. Sesostis je to učinio, i na taj su način dva njegova sina izgorjela, a ostali su se spasili zajedno s ocem.

108. Pošto se Sesostis vratio u Egipat i kaznio brata, gomilu koju je doveo sa sobom iz zemalja što ih je pokorio upotrijebio je ovako: odvukli su mu kamenje, koje je bilo donijeto u vrijeme toga kralja za izgradnju Hefestova svetišta a bilo je

⁶³ Sirijci u Palestini su Židovi.

⁶⁴ Tj. 198 cm.
⁶⁵ Tj. hijeroglifima.